

Adriaan Hoekstra kwam als Oosterhoutse jongeman in het Verzet terecht.

Aanvankelijk had hij contact met de groep van Pater Kerssemakers.

Omdat hij de werkwijze van deze groep veel te open vond stopte hij om voor hen te werken en ging hij over naar een andere Groep.

Andries Hoekstra was de zoon van een sigarenfabrikant te Oosterhout. Na de oorlog emigreerde hij al snel naar Australië omdat daar meer toekomst was voor hem. Hij stichtte daar dan ook een succesvolle sigarenfabriek. Zijn memoires schreef hij in het Engels maar een dienstverlener van de Reclassering heeft daar een vertaling van gemaakt.

MIJN OORLOGSJAREN

(Werken voor het Nederlandse Verzet, 1939-1945)

door

ADRIAAN HOEKSTRA

Inhoud

ONZEKERE TIJDEN	pagina 3.
HET VERZET	pagina 7.
GEVAAR IN HET VOORUITZICHT	pagina 12.
MIJN ONTSNAPPING	pagina 17.
MOEILIJKE TIJDEN	pagina 23.
MIJN LAATSTE OPDRACHT	pagina 28.
HOE ZOU DIT AFLOPEN	pagina 34.
DE LAATSTE RONDE	pagina 41.
MIJN TWEEDE ONTSNAPPING	pagina 45.

Adriaan Hoekstra werd geboren op 28 augustus 1917 in Oosterhout (NB), Nederland.

Voor en na de oorlog werkte hij in de Nederlandse sigarenindustrie. Hij ontmoette Clair Oomen in 1936 en zij trouwden op 9 oktober 1945. In 1959 emigreerden zij met hun vijf kinderen naar Australië om daar een nieuw leven te beginnen. Daar werkte hij meer dan 20 jaar voor CSR Chemicals in hun laboratorium aan wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling.

De volgende hoofdstukken gaan over zijn oorlogsherinneringen in Nederland en de invloed daarvan op hem en zijn familie. Zij vormen een deel van zijn autobiografie en zijn gepubliceerd, enerzijds op aandringen van zijn kinderen en anderzijds opdat zij kunnen worden opgenomen in het Nederlandse Rijks Oorlogsarchief. Als erkenning voor zijn verdiensten gedurende de oorlog ontving hij in 1945 de MOBILISATIE-OORLOGSKRUIS en in 1982 het VERZETSKRUIS.

De auteur wil graag zijn dank betuigen aan zijn schoondochter, Tonni Hoekstra, voor het corrigeren en uitgeven van de autobiografie en zijn kleindochter, Rebecca Morse, voor haar hulp bij het schrijven van het manuscript.

Adriaan Hoekstra, 1995.

HOOFDSTUK 1

ONZEKERE TIJDEN

De jaren dertig waren de jaren van voorbereiding op een oorlog waarbij heel Europa betrokken zou raken en die uiteindelijk ook de rest van de wereld zou opslokken.

Het is niet nodig om op alle details in te gaan van deze rampzalige periode uit de geschiedenis. Duitsland verbrak het vredesverdrag van 1918 door Rheinland Pfalz te bezetten en later volgde Oostenrijk. Chamberlain ging met paraplu en bolhoed naar Duitsland en keerde terug met de hoopvolle verwachting op een vreedzame regeling, maar Adolf Hitler was niet van plan die na te komen. Noch Engeland, Frankrijk of een ander land in West-Europa was voorbereid op nog een oorlog.

In september 1939 werd Polen het eerste werkelijke slachtoffer van Hitler's droom op een Groot Duitsland. Engeland en Frankrijk verklaarden Duitsland de oorlog, maar waren niet in staat voldoende te mobiliseren, omdat zij niet over voldoende mankracht beschikten. Zij hoopten nog steeds met diplomatie oorlog te voorkomen. Hoewel zij een verbond waren aangegaan met Polen, probeerden zij te vermijden dat hun troepen risico's zouden lopen. Chamberlain's paraplu heeft niets bijgedragen om de oorlog te voorkomen.

De rest van de wereld werd gemobiliseerd en bracht hun troepen in staat van alarm wat hun waakzaamheid wat verhoogde.

Nederland was ook niet op oorlog voorbereid en de militaire staf was onervaren en deed niet veel om de slagvaardigheid van hun troepen te verbeteren. Nederland had deelname aan een Eerste Wereldoorlog kunnen vermijden en mogelijk had de regering te veel vertrouwen in het gezond verstand van Hitler en geloofde weer buiten de oorlog te kunnen blijven. De Nederlanders mogen dan Duits bloed in hun aderen hebben, maar zij hebben zeker niet de "Über Alles" mentaliteit.

Op 10 mei 1940 bezetten de Duitsers Nederland, Frankrijk, België en Skandinavië, zonder oorlogsverklaring en zonder dat dit was te voorzien. Toen ik die dag s'morgens opstond, kon ik de vliegtuigen horen overvliegen. Ik kleedde mij aan en keek naar buiten, waarna ik de radio aanzette, waarop ik hoorde dat Nederland in oorlog was met Duitsland. Ik weet niet of het opwindend was of een gevoel van vaderlandsliefde dat mij overweldigde, maar ik besloot niet naar de fabriek te gaan en in plaats daarvan fietste ik wat rond om de gevoelens van andere mensen te peilen. Alle reservetroepen werden opgeroepen, wat mij eraan herinnerde, dat ook ik binnen enkele dagen opgeroepen zou worden. Als gevolg van de paniek die ontstond,

omdat niemand wist wat ze met de ongetrainde recruten aan moesten, werd ik niet opgeroepen en de weerstand van Nederland was na vijf dagen gebroken. In de vroege namiddag hadden de reservisten in onze stad vlakbij de plaatselijke haven een Duits vliegtuig neergeschoten en de troepen onder commando van Piet (Peter) Zwaans brachten de piloot op. Ik kon zien dat er veel luchtgevechten plaats vonden tussen Nederlandse en Duitse piloten en de Duitsers de overhand hadden.

Het was gedurende deze dagen dat ik voor het eerst onze moderne vliegtuigen in actie zag.

De volgende dag, een zaterdag, in de late namiddag, kwamen de Franse troepen onze stad binnen. De meeste van hen waren Afrikaanse soldaten die liever met hun messen vochten dan met hun geweren. Ik had niet veel aan mijn broer Fred gedacht die in militaire dienst was, maar ik begon mij te realiseren dat hij in gevaar was.

Die avond ging ik naar de kerk om voor vrede te bidden en voor hen die voor vrijheid vochten. De kerk was extra vol, maar de opkomst was altijd goed geweest. De volgende dag was le Pinksterdag en ik ging om 10.00 uur naar de Hoogmis. Terwijl ik naar huis liep ontmoette ik een truck met erg vermoeide soldaten die volledig de weg kwijt waren en zonder gids of landkaart naar de plaats Dongen zochten. Ik bood hen aan om hen de weg te wijzen omdat Dongen maar 6 km van mijn huis verwijderd was. Ik zat naast de chauffeur en het viel mij op in welke toestand deze soldaten verkeerden. Na enkele kilometers verscheen er plotseling een grote tank. Ik vertelde de chauffeur dat het geen Nederlandse of Franse tank was en wij kwamen tot de conclusie dat het Duitsers moesten zijn. Zij begonnen langzamer te rijden maar maakten geen aanstalten het vuur te openen. Op dat moment hadden zij genoeg van het vechten en er was geen officier bij die het commando voerde.

Ik sprong uit de truck en bewoog mij heel langzaam en voorzichtig in de richting van een boerderij met mijn rug tegen de heg en vervolgens tegen de muur en met mijn handen omhoog. Ik was echt bang en wist niet wat ik moest verwachten van het grote kanon dat in alle richtingen bewoog. Gelukkig lieten zij mij met rust en namen de geweren af van de Nederlandse soldaten. De boer gaf mij wat water te drinken, nam mij mee naar binnen om wat te kalmeren en na een tijdje liep ik naar huis.

Intussen rolden nog veel meer tanks richting Oosterhout en toen ik terug in de stad kwam hadden sommige bewoners hen al sigaren gegeven, omdat zij dachten dat het tanks met Franse troepen waren. De vergissing kan veroorzaakt zijn door de onverwachte snelle opmars van de Duitsers. Bovendien verwachtten zij geen kruis op hun tanks en zeker geen hakenkruis. Zij kwamen al snel achter hun vergissing en iedereen ging naar huis. De Nederlandse troepen leverden een hevige slag bij de Grebbeberg, maar zij waren in de minderheid en niet goed uitgerust. Op die zondag kwam in de late

namiddag een soldaat naar huis, die in hetzelfde bataljon vocht als mijn broer en weggevlucht was van het slagveld. Zijn ouders woonden vlak bij ons. Mijn ouders hoorden dit en mijn vader ging bij hen op bezoek. Hij vertelde mijn vader dat mijn broer was gesneuveld bij Nederweert in Noord-Limburg. Hij had zijn leven verloren in het eerste uur van de oorlog, dicht bij de Duitse grens. Hij wijdde er verder niet over uit, maar vertelde mijn ouders waar zijn broer langs de weg begraven was. Dit was iets waar ons gezin niet op was voorbereid en het was een zware slag voor mijn vader en moeder, die juist een zakelijk catastrofe verwerkt hadden, die een jaar eerder had plaats gevonden. Zij herinnerden zich dat mijn broer rond Pasen had gezegd dat de politieke situatie ernstig was en dat hij dacht dat hij het niet zou overleven. Dat was een droevig moment voor het hele gezin en volgens gebruik werden de gordijnen gesloten. Na de tegenspoed waarde mijn ouders in de voorgaande jaren te kampen hadden gehad, was dit verlies erg zwaar, maar zij werden gesterkt door hun geloof. Ofschoon in verwarring, vochten de Nederlandse troepen door, waarbij de Duitsers zware verliezen werden toegebracht. De Duitsers bliezen meedogenloos bruggen op en bombardeerden uit wanhoop Rotterdam, waarbij meer dan 2000 burgers werden gedood en duizenden anderen werden gewond en nogeens duizenden burgers dakloos werden. Bij deze bombardementen werden ongeveer 25000 huizen verwoest. Deze strategie was dezelfde die men ook in Polen had toegepast, waar zij de stad Warschau verwoestten. Het was de gemakkelijkste manier om een oorlog te beëindigen, verliezen van eigen troepen te beperken en de weerstand van de verdedigers te breken. Nederland capituleerde op de vijfde dag van de oorlog. De regering en de koninklijke familie vluchtten naar Engeland en zetten van daaruit de oorlog voort. België bleef doorvechten, maar moest uiteindelijk capituleren. Hun regering ging ook naar Engeland, maar de koning bleef bij zijn volk en werd een Duitse gevangene in zijn eigen paleis. Ik bewonderde de houding van de Belgische koning en was niet erg onder de indruk van de Nederlandse koninklijke familie, die het land had verlaten zonder het volk een hart onder de riem te steken. Hoewel dit kennelijk een vlucht uit veiligheid was en in het belang van het land, waren velen teleurgesteld en men voelde zich in de steek gelaten. De Scandinavische landen, behalve Zweden, werden bezet en spoedig stortte ook de Franse verdediging in elkaar, inclusief de beroemde maginot linie en de troepen van Hitler trokken met veel tamtam Parijs binnen. Het verlies aan manschappen in Europa was zwaar en tijdens de vijf dagen durende oorlog waren er drie Oosterhoutse soldaten gesneuveld. Mijn broer Fred sneuvelde 10 mei, A.F. Damen op 11 mei en A.T. Tielemans op 13 mei 1945. De grootste verliezen waren in Rotterdam, waardoor de bombardementen duizenden mensen waren gedood. Het leed was voelbaar onder de gehele bevolking en iedereen had de last van de bezetting te dragen. Van vrijheid was langzaam geen sprake meer, omdat er orders werden uitgevaardigd die

de bewegingsvrijheid beperkten, samen met de persoonsbewijzen die men altijd bij zich moest hebben. De meeste artikelen waren op de bon. Het leven moest verder en tenslotte raakten wij gewend aan de aanwezigheid van de Duitse soldaten. Over het algemeen probeerden zij vriendelijk over te komen en werden wij eraan herinnerd, dat zij ook maar dienstplichtigen waren en het niet in hun aard lag om in een bezettingsleger te dienen. Het ergste moest nog komen met de "Grüne Polizei" en de "Sicherheits dienst". De S.S. (Schutz-staffel) was reeds bekend als met eest gevaarlijke onderdeel van het Duitse leger en het was bekend dat zij verantwoordelijk waren voor de arrestatie van vele Duitsers en Joden in de beginperiode van het nazisme.

Velen die lieten blijken het niet eens te zijn met het nieuwe regiem werden gearresteerd en in kampen opgesloten.

De bezettingstroepen in Oosterhout hadden hun hoofdkwartier in het St. Vincentius gebouw. Ofschoon de soldaten bij veel gezinnen waren ingekwartierd, probeerde iedereen zijn eigen weg te gaan en het leven werd weer "normaal". Er werd weer gewerkt en langzaam begon men het hoofd te bieden aan de opgelegde beperkingen. Wij moesten allemaal van het bonboekje leven en de avondklok beperkte onze vrijheid. Het was niet toegestaan om tussen middernacht en s'morgens 5 uur op straat te komen. Arbeiders werden uit fabrieken gehaald en werden te werk gesteld in voor de Duitsers belangrijker industrieën.

Mensen werden gedwongen om voor het Duitse leger te werken en velen werden op transport gezet naar Duitsland om de Duitsers te vervangen die opgeroepen waren om in de oorlog te vechten.

De distributie van grondstoffen werd een probleem en bracht de industrie langzaam tot stilstand.

Eenmaal per week ging ik op bezoek bij Clair, maar wij ontmoetten elkaar ook bij andere gelegenheden. Haar neef, Jes de Hoog, die in dezelfde stad woonde, organiseerde dansavonden en wij speelden tennis op de "Waranda", een complex waarop zich een zwembad en tennisbanen bevonden. Ik kan mij niet precies herinneren wanneer de bezoeken zich uitbreidden naar 2 avonden per week en zondagen, bij haar thuis of bij mijn ouders. In ieder geval werd dat rond die tijd de gewoonte.

Wij zagen elkaar in de week bij de kerkdiensten of wanneer zij naar de repetitie ging van de plaatselijke muziekvereniging.

In 1942 verloofden wij ons. Wij begonnen uitstapjes te maken, meestal naar de naburige stad Breda, waar wij spullen begonnen te kopen voor onze toekomstige woning. Wij kochten meubels, tafelzilver, eetservies en keukengerei, tot wij bijna alles hadden om een gezin te stichten, behalve gordijnen en vloerbedekking. Het was juist de oorlog die verhinderde dat wij gingen trouwen.

Alle meubels werden opgeslagen bij het timmerbedrijf van Toon Rovers, die veel voor onze fabriek werkte en die een goede vriend van mij was. De andere spullen werden opgeslagen op de zolder van

de ouders van Clair. Wij beseften niet dat het nog lang zou duren voordat wij deze spullen zouden gaan gebruiken en ons eigen gezin zouden gaan stichten.

HOOFDSTUK 2

HET VERZET

In zijn boek "De Schaduw van Morgen" schreef de Nederlandse schrijver Professor Johan Huizinga van de universiteit van Leiden: "Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het. Het zou voor niemand onverwacht komen, als de waanzin eensklaps uitbrak in een razernij, waaruit deze arme Europese mensheid achterbleef in verstomming en verdwazing, de motoren nog draaiende en de vlaggen nog wapperende, maar de geest geweken". Hij was een hyper-nationalist, die beweerde dat Europa alleen kon overleven als een Verenigd Europa. Voorzag hij de komst van de Benelux en de E.E.G.?? Wij leefden zeker in een waanzinnige wereld, maar wij hadden geen andere keus. Wij waren verslagen en moesten er het beste van maken, hoe lang dan ook.

Het voornaamste probleem was het accepteren van het verlies van onze dierbaren en het verlies van onze vrijheid. Bezetting gaf een gevoel van onderdrukking en het verbod om vrij te spreken maakte ons machteloos. In het begin hadden wij niet in de gaten hoe voorzichtig wij moesten zijn met wat wij zeiden, maar wanneer wij later met vrienden spraken hielden wij in de gaten wie er meeluisterde. Het was voor ons een schok, maar vroeg of laat moesten wij hieraan wennen.

Na de capitulatie werd het Militair College overgebracht van Breda naar Oosterhout, omdat de academie bezet was door de Duitsers. De officieren en cadetten werden krijgsgevangenen gemaakt en werden gehuisvestigd in een groot gebouw in onze stad, echter zij kregen aardig wat bewegingsvrijheid. Zij brachten de meeste avonden door in Hotel Koppelpaarden en veel burgers hielden hen gezelschap onder

het genot van een drankje. Vrijheid van spreken was niet volledig beperkt en de meeste mensen spraken openlijk over de Koninklijke familie. Het was de gewoonte geworden dat elke avond om 12.00 uur iedereen opstond om het Volkslied mee te zingen dat als dagafsluiting op de radio kwam.

Ik werd bij het verzet ingelijfd door de heer Abeelen, die ik regelmatig ontmoette bij de Meerdinks, waar ik mijn fiets had gestald. Hij werkte bij de raad van Arbeid en was een van de medewerkers van luitenant-kolonel Somers. Abeelen had ook contact met de heer Vermeulen, die een collega was van Somers op de K.M.A., voordat deze academie door de Duitsers was opgeheven. Somers ontsnapte begin 1942 naar Engeland en werd een leidende figuur bij de Nederlandse Inlichtingen Dienst.

Deze organisatie voorzag het verzet van wapens en munitie. Ik verborg deze onder de vloer bij de kantoortrap van de fabriek. Toen de Duitsers alle volwassenen verplichtten identiteitspapieren bij zich te dragen, voorzag de Organisatie zijn mensen van een vals exemplaar. Ik wilde deze niet thuis bewaren en verborg deze in het reparatiezakje van mijn fiets. Ik zorgde er altijd voor, dat in het geval de Duitsers mijn kamer of fabriekskantoor zouden doorzoeken, zij niets konden vinden.

Deze voorzorgsmaatregel zorgde er ook voor dat mijn familie buiten schot bleef.

Er heerste het algemeen gevoel dat de oorlog kort zou duren en dat er een organisatie beschikbaar moest zijn om, zodra de bezettingstroepen de stad zouden verlaten, de collaborateurs te arresteren en te beschermen. De politie was over het algemeen onbetrouwbaar vanwege hun Nationaal Socialistische instelling, ofschoon dit niet altijd duidelijk was.

De O.D. (Ordedienst) was een van de eerste **instellingen** van het verzet en later vernam ik dat een officier van het Nederlandse Leger, met de naam Westerveld, een van de oprichters was. Dus mijn eerste opdracht was het formeren van een groep, die in actie zou komen op het moment dat de Duitsers zich zouden terugtrekken en die dan de controle over de stad zou overnemen. Een van de taken was ook het arresteren en beschermen van de collaborateurs. De O.D. maakte zich zorgen over de politie, die op de hand van de Duitsers was, en omdat ik een goede relatie had met de adjunct-commissaris van de plaatselijke politie, besloot ik dit onderwerp met hem te bespreken, om er achter te komen hoe hij hierover dacht. Ik ben altijd geïnteresseerd geweest in het politiewerk en ik ontmoette hem regelmatig op het politiebureau. Wij waren vrienden en Clair en ik bezochten zijn familie bij vele gelegenheden.

De commissaris van politie in onze woonplaats, Nota, was nooit bij deze gesprekken aanwezig, daar hij te oud was en waarschijnlijk bang was erbij betrokken te raken. Het was niet zo, dat wij hem niet vertrouwden, maar wij waren bang, dat hij niet bestand was tegen de druk van buiten af.

De plannen, om de O.D. te laten samenwerken met de luchtbeschermingsdienst waren gereed, dus slechts een paar leden liepen risico. De luchtbeschermingsdienst was een noodzakelijk organisatie die door de Duitsers werd toegestaan. Alleen de groepsleiders moesten over de toekomstige taak geïnformeerd worden en dat zou het risico van lekken beperken. De commandant van deze organisatie had de controle over het aanwijzen van groepsleiders. Hij was een locale burger en zeker niet Duits gezind.

De oorlog duurde langer dan verwacht en hoewel de plannen voor herstel na de oorlog werden voortgezet, werd er meer aandacht besteed aan andere vormen van verzet.

Er vormden zich vele verzetsgroepen en met sommige had ik contact. Vele droegen namen als "De Apostelen, "De Geuzen" en een concurrerende groep van de O.D., genaamd L.O.F. (legioen van ex-frontsoldaten). Er waren er veel meer, maar alleen zij, die samenwerkten of deel uitmaakten van een groep kenden de naam. Er was meer gevaar voor verzetsmensen die in groepen werkten waarvan de namen en bijeenkomsten bekend waren, dan voor degenen waarvan de namen slechts bekend waren bij één groepsleider en die geen bijeenkomsten hielden met leden van andere groepen. Aanvankelijk werden deze bijeenkomsten aangekondigd en vormden de mensen daardoor een gemakkelijke prooi voor de Duitsers en hun companen. Door de bijeenkomsten in geheim te houden werd het risico, dat de mensen in gevaar kwamen, aanzienlijk minder.

Het verzet werd voornamelijk uitgevoerd door burgers en rekening houdende met de geografische situatie van Nederland, bewees deze het meest effectief te zijn.

In tegenstelling met Frankrijk en Griekenland was Nederland klein en vlak en had geen grote bossen en plaatsen waar mensen zich schuil konden houden en het uit konden vechten met de Duitsers. Wanneer het noodzakelijk was onder te duiken waren zij afhankelijk van het gebruik van huizen.

Toen het leger was verslagen, was er niet veel hoop meer op paramilitair verzet. De meeste officieren in onze stad waren verdwenen en ondergedoken, om te voorkomen dat ze naar Duitsland werden weggevoerd. Er waren nog enkele haarden van verzet van het leger, maar over het algemeen kwam het verzet van burgers, wat een bedreiging werd voor de Duitsers. Zij namen de plaats in van het verslagen leger en waren in staat het gevecht jaren vol te houden. Het burgerverzet was zowel actief als passief; het laatste was meer het steunen met financiële middelen, dan echt deel te nemen aan acties. Het aantal actieve verzetsmensen groeide tijdens de oorlog.

Veel mensen verborgen verzetsmensen en Joden, terwijl anderen betrokken waren bij het overvallen van distributiekantoren waar rantsoenbonnen werden uitgegeven. Dit was nodig om de mensen die ondergronds werkten te voorzien van bonkaarten.

Anderen zaten in de knokploegen, die de taak hadden verraders in de verzetsgroepen uit te schakelen. Sommigen waren betrokken bij het

inwinnen van informatie, zodat de regering aan de overkant op de hoogte kon blijven van de situatie in Nederland. Het geven van nieuwsberichten was een andere vorm van actief verzet.

De voornaamste taak van het verzet was het moraal van de bevolking hoog te houden, wat succesvol werd gedaan door de ondergrondse pers. "Het Parool" was een van de eerste ondergrondse krantjes die werden verspreid en waarvan de oplage gedurende de oorlog in aantal toenam. Het is nog steeds een van de grootste dagbladen van Nederland. Andere waren het weekblad "De Unie", waar ik bij betrokken raakte, en "Vrij Nederland". "De Unie" werd openlijk gedrukt tot de Duitsers het in beslag namen en het werd verboden. Deze krant had in haar redactionele staf vele uitstekende schrijvers en oud politici.

Ik verkocht "De Unie" op zaterdagmorgen op straat, dikwijls in de buurt van NSB-ers. Zij verkochten hun krant "Het Vaderland". Zo nu en dan kocht ik er een, spreidde deze uit op het voetpad en ging er dan demonstratief op zitten. De mensen floten ook het volgende lied:

" Op de hoek van de straat "
" Staat een NSB-er "
" Met een krant in zijn hand "
" Staat hij daar te venten "
" En verkoopt zijn Vaderland "
" Voor zes rooie centen "

Er waren veel meer van dit soort liedjes, die door de ondergrondse pers werden afgedrukt. Een van de meest bekende was:

" Ik snak naar een land vol rood, wit en blauw
Met de zwier van Oranje Boven
Ik snak naar een land met zijn houw en trouw
Waarin Hollanders kunnen geloven.
Ik snak naar de dag dat de laatste Germaan zonder Sieg,
zonder Heil naar zijn Heimat zal gaan
Ik snak naar een land vol rood, wit en blauw
Ik snak naar de dag, dat zij kome heel gauw".

Terwijl de oorlog voortkabbelde en de taak van de O.D. een kwestie van afwachten was, raakte het verzet steeds meer betrokken bij het verzamelen van allerlei informatie en het verzenden van deze informatie naar de Nederlandse regering in Engeland, zodat zij een inzicht kregen wat Nederland meemaakte onder de Duitse bezetting. In het begin had men het gevoel dat de Nederlandse regering in Londen geen idee had van wat er in Nederland gebeurde, ondanks de rapporten van enkele verzetsmensen, die erin geslaagd waren de Britse kust te bereiken. Informatie over militaire bewegingen, vliegvelden en havens waren natuurlijk het belangrijkste.

Nederland had een burger, Seis Inquart, als hoogste Duitse gezagsdrager en deze probeerde de Nederlandse bevolking te overtuigen van de voordelen van een Groot Duitse Rijk. Het resultaat was overwegend negatief en de Duitsers begonnen het effect te merken van het verzet. Het was niet vreemd dat de S.D., Grüne Polizei en de S.S. veel sterker vertegenwoordigd waren in Nederland dan ergens anders. De Nederlanders moesten altijd hun identiteitspapieren bij zich hebben, terwijl de regels in België, die een militair als hoogste Duitse gezagsdrager had, veel soepeler werden toegepast.

Er zijn veel boeken geschreven over het Nederlandse verzet. Een ervan was "Requiem voor het verzet. De strijd van de burgers tegen het Nazisme in Nederland en Duitsland" Door Herman Friedhoff. Een ander boek, dat niet speciaal over Nederland gaat, "Joden en As", door Arnold Zabre, beschrijft de holocaust. Na de oorlog verschenen veel andere boeken, zoals "De Schuilplaats" door Corrie ten Boom en "Het Dagboek van Anne Frank". Het werk van Dr. L. de Jong "Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog", geschreven in 24 delen ondervond veel kritiek. Zelfs met de vele recente werken blijven vele vragen voor mij onbeantwoord.

Intussen ging het leven door en veel mensen begonnen leuzen te schilderen op de huizen van de NSB-ers. Mijn jongste broer en enkele van zijn vrienden deden dit ook. Omdat ze gingen opscheppen over hun daden werden zij opgepakt en mijn ouders moesten de schade betalen. Ik geloof dat hij zijn lesje had geleerd en hield zich voortaan koest. Niemand van mijn familie was verder betrokken bij het verzet en niemand in onze familie wist dat ik de Duitsers tegenwerkte.

Mijn betrokkenheid met dit werk kwam niet voort uit woede of wraak voor het verlies van mijn broer, noch door het onrecht dat was aangedaan aan het Joodse volk. Ofschoon heel wat bekend was geworden over de behandeling van de Joden en andere mensen die het Nationaal Socialisme niet accepteerden, kwam de volle omvang van hun vervolging pas later aan het licht. Ook was ik niet koningsgezind; ik had grote respect voor de Koninklijke familie maar dat veranderde toen zij uit Nederland naar Engeland vluchtte. Ik denk dat mijn verzet tegen de bezetting voort kwam uit het verlies van vrijheid en het vertrappen door de Duitsers van mijn geboortegrond. Ik voelde mij verplicht mijn land en haar volk te helpen, dat onderdrukt werd en in omstandigheden leefde die het nooit verwacht had en nooit eerder had meegemaakt. Ik merkte dat de Duitsers vergiftigd waren door de propaganda van het Nationaal Socialisme en het voelde dat velen er zich niet van bewust waren dat zij gevangenen waren van deze propagandamachine. Zij moesten zich rustig houden, want elke oppositie tegen Hitler kon hun leven in gevaar brengen.

Toen ik voor de eerste keer in aanraking kwam met het verzet was er

iemand uitgenodigd die niet uit onze stad kwam. zijn naam was Jos van Amersfoort. Wij spraken nooit in het openbaar over ons werk in het verzet, ofschoon wij elkaar regelmatig ontmoetten omdat zijn vriendin vlak bij ons woonde. Wij wisten dat wij op elkaar konden rekenen zonder daarvoor afspraken te maken.

HOOFDSTUK 3

GEVAAR OP KOMST

In 1941 werden de beperkingen nog strenger en werd de avondklok strikter toegepast. Wanneer je gearresteerd werd als de avondklok gold kon je voor straf naar een werkkamp gestuurd worden. Ik was lid van de "Sociëteit", een mannenclub. De leden waren gewend om er de hele avond te blijven. bij de nieuwe avondklok moesten we voor

twaalf uur thuis zijn. Sommige leden wachtten tot het laatste moment en moesten dan naar huis rennen. Op een avond waren enkele leden wat aan het drinken en maakten geen aanstalte om voor de avondklok naar huis te gaan.

Net voor twaalf uur had ik de club verlaten en belde hen vanuit een telefooncel en zei hen met verdraaide stem dat de Duitsers de club in de gaten hielden. Later vertelden zij mij dat zij de lichten hadden uitgedaan en de hele nacht in het donker hadden gewacht tot ze s'morgens om vier uur weg konden. Pas na de oorlog heb ik hen verteld dat ik het was geweest die gebeld had en dat er helemaal geen Duitsers in de buurt van de club waren.

Het vliegveld van Gilze Rijen, tussen Breda en Tilburg, werd voor mij de eerste grote opdracht. Het was oorspronkelijk een kleine luchthaven, maar de Duitsers breidden het uit om het te gebruiken voor hun "Luftwaffe". Pater Kerssemakers, die mij eens voor een ander probleem nodig had, vertelde mij dat hij daar een arbeider kende die in staat was de nodige informatie te verstrekken en ons globale, maar nuttige tekeningen, kon bezorgen die wij voor onze opdracht konden gebruiken. Zijn naam was Jan Huijbregts. Hij wist niet of hij er zelf werkte of wel dat hij daar andere mensen kende die hem de informatie bezorgden. Pater Kerssemakers stelde voor dat ik Jan Huijbregts zou ontmoeten, maar ik vond dat niet nodig, dat zou alleen maar gevaarlijker voor zijn. Pater Kerssemakers zei dat hij veel andere contacten had en dat hij met mij in verbinding zou blijven. Hij bezorgde mij globale tekeningen van het vliegveld. Er stonden maten op de tekeningen, maar zij waren niet duidelijk en werden gecorrigeerd door Th. Pels, een ingenieur, de bepaalde werkzaamheden uitvoerde voor de groep.

Daarna werden ze afgeleverd aan mijn contactmensen. De Duitsers camouflerden sommige delen van het vliegveld met houten imitatievliegtuigen, bedekt met takken, in de hoop dat zij de Britse piloten zouden misleiden en zo hun landingsbanen konden beschermen voor grote schade. Naast dit werk hielp pater Kerssemakers ook Joodse mensen en soms voerde ik telefoongesprekken voor hem en gebruikte daarbij code-woorden.

Toen Clair en ik eens op bezoek waren bij Jan Gottwald moest ik een spoedgesprek voeren voor pater Kerssemakers. Ik belde de betreffende persoon en vertelde haar dat de "bloemen" niet konden worden afgeleverd.

Ik wist alleen dat zij secretaresse was bij Philips in Eindhoven, maar ik kende geen naam. Op dat moment had ik geen idee wat het bericht betekende en in het verzet vraag je daar ook niet naar. Daar ik mij meer en meer met dit werk bezig hield, besepte ik later dat de aflevering van een persoon of personen om een of andere reden niet door kon gaan. De Gottwalds waren goede vrienden van mij. Hoewel zijn vrouw Hilde van Duitse afkomst was gedroeg ze zich als Nederlandse en ik maakte mij dan ook geen zorgen. Hij was destijds Hoofd van het Arbeidsbureau. Ik denk dat het rond die tijd

was dat Clair begon te beseffen dat ik in het verzet zat. Toch werden er geen vragen gesteld of uitleg gegeven. Ik sprak nooit met mijn vriendin, noch met mijn familie over mijn werk, daar ze anders ook risico zouden lopen.

In mei 1941 kregen mijn ouders toestemming van de Duitse autoriteiten om de stoffelijke overschotten van mijn broer die gevallen was voor zijn land en nog steeds in een graf langs de weg lag, naar huis te halen. Dit was weer een moeilijk moment voor ons allemaal, echter het was een mooie begrafenis. De Duitsers wilden voor een erewacht zorgen, maar mijn vriend, de adj. commissaris van politie, wist hen ervan te overtuigen mijn familie met rust te laten.

Omdat Seis Inquart er niet in slaagde het Nederlandse volk zijn uitgestoken hand, ten teken van vriendschap, te doen accepteren, werden in het jaar 1941 velen gearresteerd en veel van de verzetsmensen werden voor het vuurpeleton gezet. Het anti-Joodse karakter werd sterker en arrestaties waren aan de orde van de dag. De beperkingen werden aangescherpt; samenscholingen werden verboden en er werd strenger controle uitgeoefend op de avondklok.

Aanvankelijk was ik niet erg gelukkig met de wijze waarop pater Kerssemakers zijn werk benaderde. Er werd gezegd dat hij opschepte over zijn contacten, wat ons aanzienlijk in gevaar bracht. Hij was op de eerste plaats mijn geestelijke vader en ik bracht dit onder zijn aandacht. In december 1941 maakte ik mij serieus zorgen dat dit tot een hoop problemen zou gaan leiden voor de medebewoners van het klooster en ook voor de verzetsmensen die met hem samenwerkten. Dit probleem hield mij zo zeer bezig, dat ik besloot een gesprek aan te gaan met de Abt van het Benedictijner Abdij, Dom Pierre, om dit probleem onder zijn aandacht te brengen en om hem te wijzen op het feit, dat pater Kerssemakers gebonden was aan de regels van de orde, hij vrij was te doen en te laten wat hij wilde. Het resultaat was voor mij onbevredigend en ik was ervan overtuigd, dat het beter zou zijn verder geen contact meer met hem te hebben. Het was een moeilijke beslissing, daar pater Kerssemakers voor mij een groot geestelijke leider was geweest, die mij kracht gaf en het speet mij zijn geestelijke steun te verliezen. Het was door de handelwijze van pater Kerssemakers dat ik een jaar later moest onderduiken. Na een tijdje begon ik mij zorgen te maken dat ook Jos van Amersfoort dit zou overkomen. Daar hij zelfstandig werkt wilde ik er niet mee bemoeien.

Misschien had ik hem moeten waarschuwen, hoewel dit weinig had uitgemaakt, omdat pater Kerssemakers alle namen van de verzetsmensen in zijn bureau had liggen toen hij door de Duitsers werd gearresteerd. Ook Jan Huijbregts scheen veel materiaal in zijn kamer voor het oprapen te hebben liggen toen de Duitsers het huis van zijn moeder doorzochten.

Uit de door mij ingewonnen informatie scheen Jan Huijbregts met een groep jonge mensen te werken. Zij hielden bijeenkomsten om hun verzetswerk te bespreken en waren daarom erg bloot gesteld aan

verraad en infiltratie.

Ik heb nooit begrepen waarom hun groep geen direkt contact had met Engeland, maar derden gebruikten om hun informatie door te geven. Het meest gebruikte middel om hun informatie naar Engeland te sturen was door gebruik te maken van koeriers of terugkerende piloten. Zij reisden via België, Frankrijk, Vichy Spanje en Portugal.

Er kwamen ook koeriers rechtstreeks uit Engeland en gingen vervolgens met informatie terug; ook werd de radio gebruikt. Sommigen probeerden de andere kant per boot te bereiken. In al deze gevallen werden vele van de boodschappers opgepakt.

Nadat ik alle contacten met pater Kerssemakers had verbroken ging het leven door en ik hield mij vooral bezig met de taak van de organisatie na de bezetting van de Duitsers en soms met het verzamelen van informatie over de bezettingstroepen in de omgeving. Daarvoor maakte ik gebruik van de gesprekken die ik had met Duitse soldaten die in onze stad waren ingekwartierd. Een van hen was ingekwartierd bij de familie Meerdink, waar ik s'nachts mijn fiets stalde en er dan dikwijls bleef om een kop koffie te drinken. De Duitse soldaat was altijd in voor een gesprek, vooral als je dat in zijn eigen taal probeerde te doen. Het gesprek werd tactisch opgebouwd. In het begin werd over onbelangrijke onderwerpen gesproken en langzaam werd overgestapt op vragen die belangrijk waren voor mijn werk. Het hele plaatje kwam er nooit ineens uit, maar na aanhoudend vragen werd de puzzel zorgvuldig in elkaar gezet. Ook werd informatie verzameld over bedrijven die voor de Duitsers werkten.

Ik was nog steeds lid van de club en bracht daar vele avonden door met biljarten en het drinken van gin, wat steeds duurder werd, omdat de eigenaar van de bar extra moest betalen voor zijn voorraad. Het was nog steeds leuk om een paar uur daar door te brengen met mensen die je al jaren kende. Er was een lid die ook lid was van de NSB, Leo Welles, een ontwikkeld persoon en daarom minder gevaarlijk was. Er waren dikwijls hevige discussies over het Nationaal Socialisme en de bezetting, maar wij hadden nooit angst dat hij er iemand in zou luizen.

Ik was onder de indruk van het feit, dat hij bleef volhouden, dat Nederland door zo'n systeem geregeerd zou moeten worden, maar zonder bezettingstroepen.

In 1942 gingen de zaken achteruit. De bezetting bracht de industrie grote schade toe en grondstoffen werden schaars, waardoor de fabriek maar op zeer beperkte capaciteit kon blijven draaien. De arbeiders waren aangewezen op een vorm van uitkering, die veel minder was dan hun normale loon. Ik bracht de meeste tijd door op de sigarenfabriek, die ik runde met mijn oudere broer Joop. Wij deden het weinige werk wat gedaan moest worden, waarna wij wat babbelden of een kaartje legden met andere werkgevers die in dezelfde situatie verkeerden en ons regelmatig bezochten.

Je kon aan zien komen dat de meeste bedrijven binnen een jaar zouden moeten sluiten. De weinige grondstoffen die we ontvingen van de beheerder van Grondstoffen kwamen meestal uit Europa en waren niet echt geschikt om sigaren te maken.

Seis Inquart handhaafde zijn streng gezag. Alle oude organisaties werden verboden en nieuwe werden door de Duitsers opgericht om culturele, medische en studentenverenigingen onder controle te krijgen. Velen weigerden hieraan gehoor te geven en universiteiten werden gesloten voor allen die geen Duitse stempel hadden op hun lidmaatschapskaart van de studentenvereniging. Nog meer mensen verschuilden zich, omdat het klimaat steeds gevaarlijker werd. De Duitse druk hield aan en veel meer Joden en mensen die zich verzetten, verdwenen met onbekende bestemming. Ik denk dat het eerlijk is te vermelden dat wij ons destijds niet realiseerden wat er met die mensen gebeurde. In het begin van de oorlog hadden veel prominente religieuze leiders, zoals Niemoller en kardinaal van Galen openlijk geprotesteerd. De Nederlandse bisschoppen uitten hun bezorgdheid, maar zonder resultaat.

Er waren een paar grote stakingen, maar het veranderde niets aan de Duitse houding. Het was duidelijk dat de situatie er niet beter op zou worden, vooral toen de Duitsers problemen begonnen te krijgen met het Oost-Front.

"V" mensen, Nederlanders met Duitse sympathieën, die het verzet infiltreerden werden een ander gevaarlijk probleem. Zij waren er de oorzaak van dat veel groepen werden ontbonden en brachten anderen voor het vuurpeleton.

Later werd het verzet deelgenoot van het Engelandspiel. Wanneer de Duitsers een radiozender opspoorden dwongen zij de verzetsstrijder door te gaan met zenden, maar alleen dat te zenden wat zij hem opdroegen. Er was een waarschuwings-codesysteem, wat degene die de zenderbediende gebruikte om de Engelsen te waarschuwen. Wanneer woorden werden gezonden waarvan enkele letters ontbraken zou de code vervallen. De Engelsen zagen dikwijls de fouten in de codes over het hoofd en bleven consequent fouten maken, door het zenden van berichten en bleven doorgaan met het sturen van mensen naar Nederland, die onmiddellijk werden gearresteerd.

Omdat het steeds gevaarlijker werd, werden wij gedwongen ons zelf de vraag te stellen hoe moeilijk onze eigen situatie was; of het wijs was gesprekken aan te gaan om informatie in te winnen of deze te vermijden en dan zonder belangrijke informatie te blijven zitten.

Zo nu en dan fietste ik naar Vrachelen, een klein gehucht bij onze stad, en ging op bezoek bij een boer van wie ik wat spek kreeg en een goede lunch of een kop thee. Soms nam ik Clair mee, maar ik denk dat ze dat niet leuk vond. Er waren te veel vliegen en het stonk er naar mest; dat moest je er voor over hebben als je wat extra's naar huis wilde nemen.

2e Paasdag 1942 zijn Clair en ik uiteindelijk officieel verloofd. Er was s'morgens een mis waarin de ringen werden gezegend, een receptie voor vrienden en een diner voor de naaste familie. Vanaf dat moment kon ik Clair vaker thuis bezoeken zonder geremd te worden door familie en tradities.

Wij gingen nog steeds winkelen in Breda om spulletjes te kopen voor ons toekomstige huis. In het bedrijf werd het steeds slapper, maar we slaagden er in het draaiende te houden en we lieten ons leven niet verstoren. Er was tenslotte enige hoop dat er een eind aan zou komen. Hoop was het enige wat de mensen staande hield en niemand kwam op de gedachte dat het nog drie jaar zou duren.

Het was inmiddels oktober 1942. Het gebruikelijke uitje met Clair zou het laatste zijn voor lange tijd. Weer gingen wij naar Breda, deden wat aankopen en dronken koffie met wat erbij in ons favoriete restaurant "Zum Franziskaner". Toen wij s'middags uit de bus stapten, wachtte een politieagent ons op bij de halte. Hij nam mij terzijde en vertelde mij dat de adjunct-Commissaris hem opdracht had gegeven mij te vertellen dat pater Kerssemakers was gearresteerd door de Sicherheits Polizei. De adj.-Commissaris was op de hoogte van mijn problemen met pater Kerssemakers en dat ik j zorgen maakte over zijn gedrag en opschepperij. Later vernam ik dat Jan Huijbregts eerst was gearresteerd en onder druk namen had genoemd. Ik had gehoopt, dat Jan Huijbregts niet op de hoogte was van mijn relatie met pater Kerssemakers, zodat er nog een kans was dat de Duitsers het niet zouden weten. Er bleef niets anders over dan Clair het slechte nieuw te vertellen en dat ik geen idee had wat de gevolgen voor andere, mij onbekende, mensen zou zijn, die bij zijn werk betrokken waren. Het zou een moeilijke weekend worden en wij beseften beiden dat ik in groot gevaar kon zijn. Ik nam de nodige maatregelen om aan geld te komen en controleerde mijn valse identiteitspapieren, zodat ze klaar waren voor gebruik. De laatste jaren had ik ij voorbereid op zo'n noodtoestand en het verzet had mij voorzien van een tweede identiteitskaart op naam van Wim Koenraad. Ik had deze naam gekozen omdat iemand anders in de stad deze naam gebruikte en de naam werd ook gebruikt door de nationaal socialistische arbeiders die voor de Duitsers werkten te stimuleren. Het was een makkelijke klinkende naam en eenvoudig te onthouden. Behalve deze papieren had ik ook officiële identiteitspapieren als controleur van de Nederlandse P.T.T. op naam van Wim Koenraad. Het enige wat ik niet wist was waar ik naar toe moest gaan als de tijd rijp was om onder te duiken. Ik had nooit over deze belangrijke vraag nagedacht. Ik zou contact op kunnen nemen met mijn groepsleider die mij wel zou instrueren wat te doen en waar naar toe te gaan, maar ik was er niet zeker van of hij ook was betrokken bij het werk van Pater Kerssemakers. Omdat ik dacht dat dit niet het geval was, besloot ik hem er niet onnodig bij te betrekken. Al deze gedachten gingen door mijn hoofd en ik was niet van plan mijn ouders veel te vertellen, daar zij er nooit

bij betrokken waren geweest. Ik besloot dat ik de contacten tot een minimum zou beperken en effectief. Ik moest mijn hoofd koel houden om te voorkomen dat ik verkeerde beslissingen zou nemen. Ik had dat weekend een woordenwisseling met mijn toekomstige schoonvader over het verzetswerk en dus besloot ik niets te vertellen aan mijn ouders en schoonouders over het gevaar dat boven mijn hoofd hing. Dit zou veiliger voor hen zijn en buiten dat, zij konden niets doen aan mijn netelige positie.

HOOFDSTUK 4

MIJN ONTSNAPPING

Zondag 11 oktober 1942 ging voorbij, zonder enige aanwijzing dat de Duitsers mij op de hielen zaten. Ik had een gesprek met mijn vriend bij de politie, maar hij kon geen licht in de zaak brengen. Hij wist alleen dat Pater Kerssemakers in Duitse hechtenis was en dat ze zijn cel in het klooster hadden doorzocht. Dat was de laatste keer dat ik hem sprak tot ongeveer een jaar later toen ik hem ontmoette in Venlo, een stad in de provincie Limburg, in het zuiden van Nederland.

Nadat ik van Clair en haar ouders afscheid had genomen ging ik naar huis. Ik zei haar voorbereid te zijn op de moeilijkheden die ik kon verwachten en dat ik er niet zeker van was dat ik haar weer zou zien. Dat was natuurlijk voor ons beiden een droevig moment, maar wij moesten onder ogen zien dat binnen korte tijd van alles kon gebeuren.

Ondanks alles wat ik wist, zei ik niet tegen mijn moeder wat er gaande was, omdat ik niet wilde dat zij erbij betrokken zou raken of zowel haar als mijn leven in gevaar te brengen. Mijn vader verbleef bij mijn oudste zuster in Den Haag, wat het voor mij gemakkelijker maakte, omdat ik mij niet druk hoefde te maken dat ze hem in plaats van mij op zouden pakken als ik zou kunnen ontsnappen.

Ik ging naar bed en sliep onrustig. s'Morgens kwam ik op het gebruikelijke tijdstip naar beneden en maakte mijn ontbijt klaar, dat voor deze gelegenheid bestond uit gebakken spek. Mijn moeder liep in huis rond, maar ik kon haar nog niet vertellen in welke moeilijke positie ik me bevond. Het gesprek verliep normaal, maar ik ben er zeker van dat het haar moest zijn opgevallen dat ik mij ergens druk over maakte, omdat ik stil was en de ramen aan de voorzijde in de gaten hield, verdacht van elke vreemde beweging.

Ik was bijna klaar toen ik 2 mannen in leren jassen voorbij het raam zag komen en een fractie later ging de deurbel. Het was

duidelijk dat de S.D. was gekomen om mij te arresteren. Na korte uitleg aan mijn moeder over mijn probleem, rende ik via de achterzijde het huis uit en klom over de schutting van onze buurman. Zonder mijn buurman in zijn achtertuin op te merken verdween ik door zijn achterpoortje de straat op, die aan de andere kant van de hoofdstraat was, waar meer Duitsers stonden te wachten. Intussen had mijn moeder de deur opengedaan en zei dat ik net weg was. Zij zagen het spek en vroegen mijn moeder of ik dat gegeten had en waarom er nog wat over was. Haar simpele antwoord was dat ik het voor anderen had laten staan. Mijn moeder bleef erg kalm en deed het voorkomen dat zij niet begreep wat er gaande was.

Zij doorzochten het huis, controleerden mijn bureau in mijn kamer en voor ze naar de fabriek gingen werd een plaatselijke agent opgeroepen om in ons huis te blijven voor het geval ik terug zou komen.

Hij sympathiseerde met het Nationaal Socialisme en bleef de hele dag in het huis van mijn ouders. Ik ben er zeker van dat hij beseftte dat hij een onwelkome gast was.

De S.D.-ers gingen naar de fabriek en doorzochten ook daar alles en namen tenslotte mijn broer Joop mee om hem met Pater Kerssemakers te confronteren. Hij werd lang vastgehouden, maar de plaatselijke politie kon de S.D. ervan overtuigen dat hij niet de man was die zij zochten.

Intussen liep ik, de hoofdstraten mijdend, naar de familie Meerdink, waar mijn fiets stond. Ik vertrouwde hem omdat ik vele uren in zijn huis had doorgebracht, pratend en koffie drinkend met de Duitse soldaat die in zijn huis was ingekwartierd. De soldaat was nu niet aanwezig. Ik voelde mij bij dit gezin altijd op mijn gemak. Het waren hardwerkende mensen, die moeite hadden hun bescheiden fietsenzaak draaiende te houden. Daarom was ik niet bang om hen te vertellen dat ik problemen had. Ik zat daar een tijdje en vertelde een en ander, zonder te zeggen dat Pater Kerssemakers de oorzaak was van mijn problemen. Na een kop koffie fietste ik weg, zonder te weten wat te doen en waar naar toe te gaan.

Op weg naar Breda kwam ik Wim de Hoog tegen, een neef van Clair. Hij fietste van zijn huis naar Teteringen naar zijn fabriek in Oosterhout. Ik vertelde hem dat ik ging onderduiken. Clair zou een paar dagen later jarig zijn en ik vroeg hem haar namens mij bloemen te sturen.

Het was nog vroeg en terwijl ik van Oosterhout wegfietste, naar plaatsen waar ik normaal niet kwam, dacht ik er over na wat mij te doen stond. Ik stopte bij de heer Piet Zwaans, een oud-reservist uit het leger, die mij vroeg wat ik in de buurt had te zoeken. Omdat hij het vreemd vond dat ik op dat tijdstip van de dag daar rondfietste, had hij onmiddellijk in de gaten dat er iets niet klopte. Ik kende zijn gezin, maar had nooit erg veel contact met hen. In mijn jonge jaren ging ik met zijn kinderen naar school en later voetbalde ik met een van zijn zoons, maar wij waren nooit

echte vrienden. Ik dacht dat ik hem kon vertrouwen, dus ik vertelde hem over mijn problemen. Na enige discussie stelde hij voor dat ik naar zijn zoon in Grevenbricht in Zuid-Limburg zou gaan. Hij was er zeker van dat zijn zoon en vrouw voor mij zouden zorgen. Hij gaf me het adres en legde uit waar hij woonde. Het was geen gewoon huis, maar een woonboot met een winkel. Terwijl ik op weg zuidwaarts was, telefoneerde hij naar zijn zoon om hem te zeggen dat ik later op de dag daar zou arriveren.

Zijn verschijning was een godsgeschenk en maakte mij rustiger en verminderde mijn zorgen, hoewel ik geen idee had hoe ik op het varende huis ontvangen zou worden.

Nadat ik hem bedankt had, fietste ik verder, en vroeg mij af, of ik op de fiets naar Grevenbricht zou gaan of dat ik de trein richting zuiden zou nemen en de laatste kilometers naar mijn schuilplaats op de fiets. Ik wiste niet waar Grevenbricht lag, maar hij had gezegd vlakbij Sittard.

Ik besloot naar Breda te gaan en mijn fiets op de trein te zetten. Het kopen van een kaartje was zenuwslopend, omdat ik door niemand gezien wilde worden. Ik kon niemand vertrouwen en als iemand mijn richting op kwam lopen dacht ik steeds het ergste.

De treinreis verliep vlekkeloos, zonder dat mijn identiteits papieren werden gecontroleerd. Ik was nu Wim Koenraad, maar ik was blij dat ze dit niet hadden gecontroleerd, want dat zou mij alleen maar zenuwachtig hebben gemaakt. Laat in de middag arriveerde ik op het station van Sittard. Ik haalde mijn fiets op en begon de weg te zoeken naar Grevenbricht, dat ongeveer 8 kilometer van Sittard lag.

De onbekendheid van de omgeving in combinatie met de duisternis maakte het moeilijk de plaats te vinden. De lichten langs het kanaal, dat vol schepen lag, was iets wat ik nog nooit had gezien en was niet bevorderlijk voor mijn zenuwen. Bovendien stond ik, elke keer als ik een Duitser zag, stijf van schrik.

Toen ik de haven van Grevenbricht naderde, waar veel schepen op hun vracht lagen te wachten, zag ik aan de zuidzijde een schip van ongeveer 25 meter lang in het water dobberen, dat met stalen kabels was vastgelegd aan ankerboeien en voorzien was van een brede loopplank, die naar het dek leidde. Terwijl ik de vreemde omgeving aanschouwde werd ik even betoverd door de lichten van het schip. Ik beseftte dat dit de plaats moet zijn waar ik mij voor de Duitsers schuil moest houden. Zou dit de veilige haven zijn waar een einde zou komen aan mijn problemen??

Ik aarzelde om de loopplank op te gaan, daar ik niet wist wat mij te wachten stond en geconfronteerd zou worden met een gezin dat ik helemaal niet kende. Ik liep langzaam het schip op en ging via een nauwe kajuittrap naar het woongedeelte. Zij moesten iets gehoord hebben, want voordat ik de deur bereikte ging deze open en Kees Zwaans kwam naar me toe en zei "Welkom op de Zwaan". Toen ik het woongedeelte binnenging zei hij dat zijn vader had gebeld en stelde

voor daar te blijven en te overdenken wat te doen. Zijn wijze van benadering stelde mij gerust en ik voelde, dat ik op de juiste plaats was terechtgekomen.

Later zette ik mijn fiets in de werkplaats en bracht de paar bezittingen die ik had naar binnen, waar ik Lisa, de vrouw van Kees, ontmoette. Haar welkom was ook hartverwarmend en zonder verder vragen te stellen werd ik uitgenodigd voor het diner. Het was nu rond zes uur en donker.

Het uitzicht vanuit de eetkamer op alle lichten in de haven en de schepen maakte het een beetje spookachtig. Er verbleef ook een kleuter van ongeveer 3 jaar. Al gauw kwam ik er achter dat het een Joods meisje was, dat zich, zoals ik, ook schuil hield op de Zwaan. Haar naam was Lia.

Na het diner liet Lisa mij zien waar ik voorlopig zou slapen. Het was een kleine kamer met een goed stapelbed en een ingebouwde kleerkast, niet erg groot maar groot genoeg voor een persoon. Het slaap gedeelte was beneden in de romp van het

schip. Kees en Lisa hadden een leuke kamer met een twee-persoons bed in het achterste gedeelte van het schip. Er was nog een andere slaappleats tegenover mijn slaapkamer en een kleine tussen de grote slaapkamer en mijn slaapkamer. In deze kamer sliep het kleine meisje.

Boven, naast de trap was het toilet, die ook dienst deed als badkamer zonder douche. Een gang leidde naar de keuken en een schuifdeur naar de loopplank. De andere kant van de gang kwam uit op de loopplank aan stuurboord. Via de keuken kwam men in de woonkamer, die ook werd gebruikt als eetkamer en waar men de meeste tijd doorbracht. Achter de woonkamer, boven de grote slaapkamer, was een grote leuk gemeubileerde ontvangstkamer, maar deze werd niet veel gebruikt. De bovenste kamers hadden grote ramen die uitkeken over de haven en de kade, die eigenlijk niets meer voorstelde dan een dijk met een fietspad en beneden in g\het weiland stond een schuur. Er graasde een geit in de wei en bij de schuur stonden enkele oude, lege olievaten. In het andere gedeelte van de romp van het schip bevonden zich olietanks, het gedeelte voor de krachtstroom en de stroomtoevoer, bestaande uit een groot aantal accu's die opgeladen werden door een dieselpomp. Dit leek dagelijks routine te zijn. Boven de olietanks was de winkel, waar alle proviand lag opgeslagen die nodig was op een schip en waar ik in de daarop volgende tijd een helpende hand zou bieden. Aan de voorzijde van het schip, beneden het dek was een slaapappartement. Na het diner en de rondleiding op het schip dronken wij koffie . Ik legde toen mijn problemen met de S.D. uit en zei dat ik hun hulp zeer op prijs stelde, maar ze erbij, dat ik niet wilde dat zij in de problemen zouden komen. Ik vertelde hen alleen over mijn betrokkenheid met Pater Kerssemakers en dat ik voor een andere groep werkte, waarvan ik de naam liever niet noemde. Ik legde hun uit dat ik niet meer kon vertellen daar het regel was geen anderen

in je eigen problemen te betrekken. Hoe minder zij wisten hoe minder gevaar voor anderen. Zij probeerden mij ervan te overtuigen dat ik bij hen veilig was en dat ik mij niet teveel zorgen moest maken en goed moest slapen.

Kees noemde de naam van een andere vriend, die met hem en Lisa samenwerkte en die de volgende morgen langs zou komen om te overleggen wat er verder gedaan kon worden. Diezelfde avond kwam ik er achter dat zij betrokken waren bij het helpen van Joodse mensen, die als dekknechten werden geplaatst op de schepen, die op en neer voeren tussen Grevenbricht en de grote steden in Nederland.

Enkele van deze schepen moesten ook naar Duitsland, maar tot dan toe waren de schepen, die mensen aan boord hadden die verzet plaagde, buiten schot gebleven. Het was al laat toen wij naar bed gingen en ik sliep prima temidden van de geluiden van de haven en het klotsen van de golven tegen het schip. De volgende morgen stelde Kees mij voor aan Leen, een van zijn dekknechten, die in de winkel werkte. Hij woonde niet op de boot. Hij gaf mij de eerste lessen hoe een touw te splitsen en een grote lus te maken. Hij had een kunstbeen en liep moeilijk, maar hij was een vriendelijk persoon die zich afgevraagd moet hebben wat er gaande was met al die vreemde bewoners op de boot. Kees had nog een dekknecht die in de voorkajuit woonde en het grootste deel van de schoonmaakwerkzaamheden op het schip verrichtte. In de loop van de dag kwam Antoine Mainz langs. Hij was ingenieur bij de stadsmijnen en hield zich veel bezig met het helpen van Joodse mensen. Later kwam ik er achter dat Kees en Twan (plaatselijke korte de naam voor Antoine) ook contact hadden met een groep in het noorden van Nederland en een verzetsgroep in Zuid-Limburg, genaamd de Sittard groep.

De gehele tijd dat ik ondergedoken zat, tot mijn arrestatie in 1944, hield ik verbinding met mijn oude contacten op wie ik later moest kunnen rekenen op het moment dat de Sittard groep geen diensten meer kon bieden.

Twan was een gezet persoon, maar met een kinderhartje en altijd goed gehumeurd. Als er problemen waren bleef hij altijd kalm en nam nooit een beslissing zonder de voor en nadelen tegen elkaar af te wegen. Kees was wat agressiever en deed dingen die gevaar inhielden, vooral voor de mensen die hij hielp. Echter samen gaven zij leiding aan hun acties. Intussen ging het leven zijn gangetje.

Ik ontving wat van mijn kleding en ik had het gevoel alsof ik daar reeds lange tijd wonde en werd gewend aan de omgeving en de leefwijze.

De eerste zondag dat wij naar de mis in Grevenbricht gingen ontmoette ik drie broers van Kees die een kleine scheepswerf en reparatiebedrijf hadden. Zij waren ongeveer even oud als ik, misschien wat jonger, en ze wisten allemaal dat Kees iets deed waarover zij geen vragen moesten stellen.

Er was altijd wel iets te doen en als het nodig was werd er ook op

zondag gewerkt. Schippers kwamen voor verf en kwasten en gewoonlijk maakten zij een praatje over hun problemen bij het werk. Het werd minder en zij hadden niet zoveel reizen meer als zij zouden willen hebben en zouden kunnen uitvoeren. Het werd evenredig verdeeld. Zij moesten soms lang op vracht wachten en sommigen van hen wilden graag naar Duitsland, omdat er steeds meer aanvallen werden uitgevoerd door de geallieerde luchttroepen.

Ik kleepte mij als een schipper om eruit te zien als de mensen in de omgeving waar ik verbleef. Ik leerde om te gaan met een tanker van twaalf meter. Het besturen van de boot en het leren van de regels op het water was niet moeilijk, maar de moeilijkheden kwamen als er aangemeerd moest worden, het reduceren van de kracht van de machines en de boot op de juiste ligplaats te krijgen zonder een andere boot te rammen of te raken. Na een tijdje kwam ik er achter dat de groep van Kees en Twan MAZWACO heette, afgeleid van de eerste letters van ieders achternaam. De groep was opgericht door Twan Mainz, Kees Zwaans en Frans Kooimans. Na een tijdje trok Frans Kooimans zich terug zonder dat deze beslissing problemen veroorzaakte. Frans Kooimans had zelf Joodse mensen aan boord. Door mijn kennismaking met hun werk en het feit dat zij mij accepteerden als medewerker was het niet nodig de naam van de groep te wijzigen, want toevallig kom mijn pseudoniem, Win Koenraad, gemakkelijk in de plaats komen van Frans Kooimans. Het gesprek ging meestal over de problemen bij de hulp, aan Joodse mensen en ik vernam dat ze voor drie gezinnen moesten zorgen, die allemaal familie van elkaar waren en waarvan de meesten als dekknechten op de schepen ondergebracht waren. Zij waren de Wijnperle familie, die zich schuil hield in de omgeving en de twee Silberberg families; waarvan de ouders op schepen woonden en de kinderen op het land, een groep van totaal veertien mensen. De Silberberg ouders kwamen regelmatig naar de haven, dus ik werd aan hen en hun beschermers voorgesteld. Zoals eerder gezegd, een van de schepen was de "St. Joseph". De schipper was Frans Kooimans, een vrijgezel, die er een paar op het voordek verscholen hield. Dit stel had een kind, het meisje dat bij ons op De Zwaan verbleef. Aan boord van de familie Hoornick was een ander stel. Hun twee kinderen verbleven bij mensen op het land. De Hoornicks zelf hadden twee kleine meisjes, maar gingen het risico niet uit de weg om Joodse mensen op het schip te verbergen. De man deed het normale werk van dekknecht op het schip, maar uit mijn ervaring weet ik dat zij in het begin veel moeilijkheden het hoofd hebben moeten bieden.

HOOFDSTUK 5

MOEILIJKE TIJDEN

Het was november 1942 en Kees vond het beter voor mij om een tijdje op een andere schip te gaan werken. Er werd met Paul Monster en zijn vrouw afgesproken dat zij mij als dekknecht op zijn schip zouden nemen, wat de naam "De Vier Gebroeders" droeg. Het was een kolenschep van 800 ton dat voer tussen de grote steden van Nederland.

Ik verbleef enkele maanden bij hen , maar het was een zware tijd, omdat ik dit soort werk niet gewend was. s'Avonds bracht ik enige

tijd in hun hut door, maar zij hadden ook recht op hun privacy en daarom was ik dikwijls alleen in mijn hut op het voordek.

Zij hadden een jongen van ongeveer acht jaar die naar de schippersschool in Grevenbricht ging gedurende de tijd dat het schip van zijn ouders in de haven lag. Wanneer zij onderweg waren moest hij huiswerk maken onder toezicht van zijn ouders. Gedurende de tijd dat ik er was kwam hij dikwijls naar mijn hut en ik hielp hem dan met zijn huiswerk.

De paar reizen die ik met hen maakte waren tussen Grevenbricht, Amsterdam en Dordrecht. Het was twee maanden hard werken en aangezien ik niet kon zwemmen moest ik erg voorzichtig zijn om te voorkomen dat ik niet uitgleed op de natte loopplanken. Het weghalen van de dekplaten van de laadruimte was ook een belangrijke taak en ik ben er zeker van, dat de mensen die het schip laadden, in de gaten hadden dat ik dit werk nog nooit gedaan had en een leergangen was.

Wanneer de schepen waren geladen moesten wij wachten tot er voldoende schepen waren met dezelfde bestemming omdat we allen afhankelijk waren van een sleepboot. Ik dacht altijd dat dit het moeilijkst was, omdat alle schepen door een lange staalkabel met elkaar verbonden werden, waarvan de eerste aan de sleepboot. Het neerlaten van het anker, zonder teveel spanning te veroorzaken op de kabel, was een erg nauwkeurig klus en leverde mij veel problemen op.

Kerstmis 1942 werd op het schip doorgebracht, terwijl wij in Amsterdam wachtten om te lossen. Hoewel er altijd voedsel aan boord was, ging ik op bezoek bij een familielid die ik allang niet had gezien en een slagerij in de stad had, om te zien of ik wat extra vlees te pakken kon krijgen voor het kerstdiner. Ik was als schipper gekleed en droeg de traditionele schipperspet, maar toen ik binnenstapte herkende mijn oom mij direkt en nam mij mee naar zijn kantoor.

Ik ging niet met lege handen weg en het kerstdiner was beter dan verwacht.

Het was verschrikkelijk koud en volop winter, wat niet erg goed voor mij was.

Ik had meer dan voorheen problemen met mijn maag, was nerveus en het zware werk deed daar geen goed aan.

De reis naar Dordrecht gaf mij de gelegenheid om een tante van Clair, de moeder van Anneke Degeling, te bezoeken. Zij hadden geregeld dat Clair bij hen zou zijn en omdat het schip eerst na enkele dagen zou vertrekken kon ik een nacht bij hen door brengen. Het was een van die onverwachte herenigingen die mij hielpen de scheiding door te komen. Na twee reizen, met voortdurend problemen met mijn maag, werd besloten dat ik terug zou gaan naar De Zwaan om medische hulp te zoeken.

Grevenbricht had een grote huisartsen praktijk, met twee jonge dokters die de plaatselijke arts hielpen. Zij waren reeds eerder

door De Zwaan te hulp geroepen en waren dus op de hoogte van de situatie daar. Dr. Rokx, die sinds een jaar afgestudeerd was aan de universiteit, onderzocht mij en stelde vast dat ik een maagzweer had. Hij gaf mij een recept, maar adviseerde dat het beter was om een operatie te ondergaan.

Dit werd een groot probleem en ik kan mij me niet herinneren hoe ik in het ziekenhuis in Veghel terecht ben gekomen, waar mijn zus verpleegster was.

De directrice en mijn zus waren de enigen die van mijn situatie op de hoogte waren en de chirurg, dr. Leesberg, wist niet dat ik de broer van zuster Hoekstra was.

De operatie verliep succesvol en als ze dienst had zorgde hoofdzakelijk mijn zus voor mij. Ik verbleef ongeveer 6 weken in het ziekenhuis. Gedurende die tijd kreeg ik eenmaal bezoek van Clair en mijn moeder. De enige vaste bezoeker was mijn zus en op een dag, toen zij gezellig op de rand van mijn bed met mij zat te babbelen, kwam de chirurg binnen, zonder commentaar te geven op de familiere wijze waarop mijn zus met mij omging. Hij gaf door aan de directrice dat zuster Hoekstra op de rand an het bed zat van patiënt Wim Koenraad en natuurlijk werd zij op het matje geroepen, want de directrice wilde de dokter geen informatie geven over mijn identiteit. De veiligheid van het ziekenhuis zou in gevaar kunnen komen en het kon ook mij in een gevaarlijke situatie brengen.

Na 6 weken was ik voldoende hersteld om het ziekenhuis te verlaten en keerde terug naar De Zwaan, waar ik spoedig het werk voor Kees en Twan hervatte.

Voor het eerst werden twee geallieerde piloten naar De Zwaan gebracht met de bedoeling hen te helpen bij hun terugkeer naar Engeland. Zij heetten Harry Derkx en Geert Salomons. Eerst, nadat zij reeds enkele dagen op het schip waren, kon men contact krijgen met de juiste mensen die hen over de Belgische grens zouden brengen.

Dat gebeurde nadat zij de juiste papieren hadden ontvangen en voldoende informatie was ingewonnen of zij wel echte vlieger waren en geen Duitse agenten. Later kwam een andere piloot, Marcel Pierre genaamd, naar De Zwaan. Hij kwam uit België en het was eenvoudiger over hem informatie in te winnen, omdat zijn ouders in Antwerpen woonden. Hij ging terug naar Engeland via de contacten met de Sittard/Hasselt.

Tijdens het wachten op De Zwaan werd de dag doorgebracht met praten en kaarten. Wij speelden poker en er werd steeds met geld gespeeld. De piloten hadden blijkbaar genoeg geld. Ik herinner mij een dag dat Kees erg veel risico's nam en veel geld inzette om de anderen te dwingen kleur te bekennen. Ik paste en zij probeerden mij over te halen nog een paar kaarten te nemen om te gokken voor de grote pot. Ik weigerde, omdat ik niet wilde dat Kees al zijn geld zou verliezen, wat hij zich niet kon veroorloven.

Twan deed ook niet meer mee. De piloten zetten echter nog meer geld

in en Kees volgde zonder enige aarzeling. Toen ze de kaarten op tafel legden had Kees de koning, de vrouw, de boer en de 10 in schoppen. Hij won het spel en voorkwam een hoop ellende. Toen het duidelijk was dat Kees gewonnen had, draaide ik mijn kaarten om en had 4 azen. Ik had dus kunnen spelen en geld hebben kunnen inzetten, maar ik kon mij niet veroorloven zoveel geld te verliezen en weigerde verder te spelen. Hierna werd er niet meer gespeeld. Nadat zij enkele weken vertrokken waren ontvingen wij in code via radio "oranje" het bericht dat ze veilig terug in Engeland waren. Kees Zwaans had sinds enige tijd contact met Albert van de Heijden uit Driebergen, een plaats in de provincie Utrecht. Hij moest wat regelen voor de Joodse familie Silberberg, die met de hulp van MAZWAKO ondergedoken was. Albert werkte voor de "Pietab" groep in het noorden van Nederland. De leider van de groep was Piet de Kort. Zijn medewerker, Ab Koorink, bleek een spion te zijn en voor de veiligheid van andere verzetsmensen werd besloten hem te liquideren. Dit werd uitgevoerd door de K.P. (knokploeg) Utrecht. De naam van Pietab moest hierna veranderd worden en werd OXO. Deze groep wilde dat MAZWAKO een mogelijkheid zocht om microfilms naar Engeland te brengen, daar zij op dat moment zelf geen contacten hadden. MAZWAKO had via Sittard contact met Hasselt en er werden spoedig afspraken gemaakt en zendingen afgeleverd voor transport naar Engeland.

Pietab OXO wilde een bewijs dat de films in Engeland waren aangekomen en MAZWAKO regelde een code via radio Oranje, die daarna werd ontvangen.

Het was inmiddels April 1943 en op De Zwaan bevonden zich nu ook de ouders van het kleine meisje dat ik in het begin op De Zwaan had ontmoet. De dekknecht die in de voorkajuit van de boot woonde was naar Oosterhout gestuurd waar de Familie Zwaans eenzelfde bevoorradingschip hadden.

Het Joodse stel woonde nu in de voorste hut, maar om deze te beveiligen was de ingang omgetoverd in een imitatie-toilet. Als ze in of uit hun schuilplaats wilden komen moesten zij het hangend toilet optillen. Ik ging soms naar hun toe en om binnen te komen moest ik dan dezelfde procedure volgen. Om binnen te komen moest je een code woord gebruiken. Lia, het kleine meisje, was ergens anders ondergebracht, anders zou het te gevaarlijk worden. Deze familie had het schip, waarop zij aanvankelijk verbleven, moeten verlaten, omdat de schipper een vracht moest afleveren in Duitsland.

Op de dag dat Prins Bernard jarig was besloot Kees, tegen alle adviezen in, de Nederlandse vlag te hijsen, wat naar mijn mening de mensen, die zich op het schip schuil hielden, in gevaar bracht, alsmede ook zijn vrouw en zichzelf. Gelukkig hadden wij een goede verstandhouding met de plaatselijke politie en zij belden Kees op met de mededeling dat ze opdracht hadden gekregen het schip te doorzoeken en mogelijk zou de Duitse S.D. er bij zijn. De twee Joodse mensen werden overgebracht naar de olie-tanker en ik stuurde

het kleine schip de haven uit, door de sluizen bij Maasbracht en voer een tijdje op de Maas om een ligplaats te zoeken waar wij voor anker konden gaan tot het veilig was om terug te keren naar de haven van Grevenbricht. De vlag was gestreken en de zoekactie had geen problemen opgeleverd maar ik voelde mij niet meer zo veilig als voorheen. Het leven ging verder, maar dit stomme voorval was niet gemakkelijk te vergeten.

In mei ging ik met Len, de dekknecht, met de kleine olietanker naar Oosterhout om enkele vaten teer op te halen. Het was de eerste keer dat ik naar mijn eigen woonplaats terugkeerde en ik mijn ouders en vriendin kon bezoeken. Ik droeg een zwarte sporttrui en een schipperspet. De reis duurde de gehele dag, maar het was prachtig en wij kwamen pas in het donker in Oosterhout aan. De heer Zwaans had alles geregeld. Ik was zenuwachtig toen ik naar huis fietste, maar alles ging goed. Ik moest via de apotheek van mijn oom, die naast ons woonde, en via de achterzijde naar het huis van mijn ouders. Afgesproken was, dat ik bij Clair thuis zou slapen en s'morgens terug zou gaan naar de boot en dan terug naar Grevenbricht. Toen ik in de achtertuin kwam ontmoette ik als eerste mijn broer Joop. Hij pakte mijn pet af en zette hem op zijn hoofd en gingen naar binnen. Clair dacht dat ik het was en sloeg haar armen om de hals van mijn broer, maar ze kwam er al gauw achter dat ze zich vergiste. Het was een fantastische avond en iedereen dacht te weten waar ik mij schuil hield. Ik vertelde hen echter niets over mijn verblijfplaats en ontweek vragen hierover. Clair vertelde mij dat ze op zondag, na het lof, op de hoogte werd gehouden door de heer Zwaans, wat mij natuurlijk bekend was. Wij schreven elkaar alleen via de heer Zwaans. De avond ging snel voorbij en Clair en ik gingen naar haar huis. Het was echt gewaagd naar huis te gaan, omdat ik niet wist wie ik tegen zou komen. Gelukkig ging alles goed. Ik herinner mij dat haar ouders erg zenuwachtig waren mij in huis te hebben, zij waren bang, wat te begrijpen was. De volgende dag, vroeg in de morgen, het was nog donker, vertrok ik en keerde terug naar de kleine olie-tanker, waar Len mij al opwachtte en snel gingen wij richting Zuid-Limburg met een lading van acht vaten teer. Het leven op De Zwaan ging op de oude voet verder. Ik ontmoette een ander Joods meisje van de familie Wijnperle. Zij verbleef een tijdje op De Zwaan, totdat geregeld was dat zij kon onderduiken bij vrienden van Kees en Lisa in Breda. Haar ouders en broer hielden zich ergens in het dorp schuil. Voordat ik kwam hadden twee jongere zusjes ook een tijdje op De Zwaan doorgebracht. Zij sprak veel over het geloof en later hoorde ik dat ze was gedoopt in de Katholieke kerk. Na de oorlog keerde zij weer terug naar het Joodse geloof. Ik geloof dat zij overgehaald was om Katholiek te worden, omdat dat veiliger voor haar zou zijn. Ik had het altijd druk en deed veel werk in de werkplaats. Mijn relatie met Len was erg goed en ik bezocht

regelmatig het Joodse stel in de voorste hut. Ik ging dikwijls met Kees en Lia naar haar ouders, die vlakbij woonden. Het waren gepensioneerde schippers, die hun schip hadden overgedaan aan hun zoon. Het waren heel aardige mensen en het was er altijd gezellig. Zondags gingen wij dikwijls naar de mis in Buchten, dat wij gemakkelijk met een roeiboot konden bereiken. Ik werd bevriend met de kapelaan, en pater Engwegen, en ik ging dikwijls naar hen toe om een praatje te maken. Hij was ook betrokken bij het verzet. Later heeft hij mijn huwelijksmis opgedragen. Een andere Joodse familie moest van het schip af, omdat dit naar Duitsland werd gestuurd. Zij woonden bijna twee jaar op het schip en gedurende hun verblijf hadden zij de schipper zover gekregen om verbeteringen aan te brengen door het installeren van een elektrische stroomvoorziening. Zij hadden hem hiervoor geld geleend, maar toen zij van boord moesten, omdat het schip naar Duitsland moest, was het geld hun voornaamste zorg. Zij hielden geen rekening met de vier gezinsleden, die hun leven hadden geriskeerd om hen te redden. Wij waren allen een beetje onthutst over hun opmerking en hun houding ten opzichte van het gezin, dat met gevaar voor eigen leven, hen beschermd had. Zij wilden niet op een ander schip en gingen hun eigen weg. Zij vroegen hen over de Belgische grens te zetten, daar zij dachten dat zij daar veiliger zouden zijn, omdat de controle over dat land in militaire handen was en de Joodse mensen daar minder gevaar liepen dan in Nederland. Men raadde hun aan dit niet te doen, maar zij stonden erop en werden over de grens gezet terwijl zij hun twee kinderen bij andere mensen achter lieten. Later werden zij gearresteerd en naar een concentratiekamp gezonden, waar ze nooit van terugkeerden. Toen ze De Zwaan hadden verlaten om naar België te gaan, dacht ik nog dikwijls aan hun houding ten opzichte van het gezin dat zoveel voor hen gedaan had. Buiten de betrokkenheid van MAZWAKO met Joodse mensen was de groep ook heel actief met het verzamelen van informatie over een aantal verschillende projecten voor de Sittard-PietabOXO- groep. De voornaamste projecten waren: topografische tekeningen van het Julianakanaal in Limburg, inclusief details over schepen en tonnages; tekeningen van de stuwdam bij Belfeld; de mijnen in Limburg; productie van kolen en benzine; electriciteitscentrales in Limburg en Noord-Brabant met details en capaciteit; details over de spoorwegen in zuid Nederland en België; de luchthaven bij Zwolle met gedetailleerde informatie over de omvang; transport van Duitse troepen; tekeningen en bijzonderheden over een grote fabriek bij Maasniel, waar heel geheimzinnig over werd gedaan en veel andere projecten. Twan was in staat om, via zijn kanalen, de andere leden van de groep identiteitskaarten te bezorgen. Naast de MAZWAKO leden hielpen ook anderen mee de informatie in te winnen. Ik herinner mij de namen van Mej. van de Voort in Maasniel, Mej. Mooyman in Eindhoven, Jan Hardenberg in Born (L), Jack Geene in Helmond en Theo Pels in Tilburg, die de noodzakelijke technische correcties

aanbrachten in de tekeningen. In augustus werd ik aangenaam verrast toen Clair De Zwaan bezocht en een paar dagen bleef om mijn verjaardag te vieren. Het was een leuke tijd. Op een dag gingen wij voor een uitje naar Maastricht waar wij toevallig een neef van haar tegenkwamen. Wij waren hier niet zo blij mee, maar wij konden dit niet vermijden. Wij hadden volop tijd om over allerlei dingen te praten en wij spraken samen over de verplichte gebeden die wij gemaakt hadden.

HOOFDSTUK 6

MIJN LAATSTE OPDRACHT

Intussen moest een ander probleem opgelost worden. Met regelmatige tussenpozen ontving Kees microfilms van de Pietab-OXO verzetsgroep, die hij aan de Sittard groep overhandigde om ze naar Engeland te sturen. Er was een storing tussen Sittard en Hasselt en Kees was geïnformeerd over dit probleem. Hij vertelde de Sittard groep niet dat hij nog meer films had, die verstuurd moesten worden, ook vertelde hij ons en de Pietab-OXO groep niet dat het contact verbroken was. Sittard was ervan overtuigd dat de verbinding spoedig hersteld zou worden en Kees hield de films nog vast en hoopte op een spoedige oplossing. Hij realiseerde zich dat Pietab-OXO hem er spoedig op zou wijzen dat zij op een bevestiging via radio Oranje wachtten. Toen Kees dit dilemma op onze gebruikelijke vergadering naar voren bracht, waren wij wel verbaasd dat hij dit niet eerder had medegedeeld. Het was echter niet ongebruikelijk dat een van de MAZWAKO leden sommige activiteiten op eigen houtje uitvoerde. Na een langdurig gesprek zei ik bereid te zijn om te proberen contact op te nemen met mijn oude groep, maar dat ik hiervoor toestemming nodig had van de Pietab-OXO groep. Men zou zeker hun achtergronden controleren, vooral omdat infiltranten het verzet binnendrongen. Kees, die inzag, dat het noodzakelijk was om met de verzetsgroep, die hij probeerde te helpen, open kaart te spelen, regelde een afspraak met de secretaris van de groep. Albert v.d. Heijden kwam naar De Zwaan, waar wij de problemen bespraken die wij hadden met de Sittard/Hasselt groep. Het was duidelijk dat hij echt voorzichtig was maar na een lange discussie werd besloten dat ik zou proberen contact op te nemen met mijn oude groep. Hij zei dat zijn baas, Piet de Kort, een ex-luitenant van het Nederlandse leger, in zou stemmen met zijn beslissing. Tot dat moment had ik Piet de Kort nog niet ontmoet, maar dat zou spoedig gebeuren. Albert wilde ook, dat ik de films direct aan mijn oude groep zou geven en als zij er accoord meegingen de taak over te nemen, maar ik raadde hem aan om mij eerst de gelegenheid te geven weer met hen in contact te komen. Toch nam ik een proeffilmpje mee. Misschien bestond de groep niet meer. Hij nam mijn voorstel aan en

zei, dat, indien alles in orde zou komen, ik in de toekomst hun directe contactpersoon zou worden. Dus ik raakte er nog meer bij betrokken en besepte blijkbaar niet welke risico's ik weer op mijn schouders ging nemen. Het duurde bijna drie weken voordat ik succes had. Het contact was gelegd en spoedig werkten beide groepen samen. Na het filmmateriaal onderzocht te hebben nam mijn oude groep de verantwoordelijkheid op zich om het op de hun gebruikelijke wijze naar Engeland te sturen. Beide groepen wachtten af of alles in orde was en na een tijdje werd de code uit Engeland ontvangen. Mijn oude groep vroeg mij toen het contact met de groep van Piet de Kort voort te zetten en hun contactpersoon te zijn. Ik had mijn twijfels of ik dit wel wilde en zei hen dat het veel beter zou zijn als de twee groepen direct met elkaar contact hadden, zonder mijn tussenkomst.

Als ik Piet de Kort zou ontmoeten zou ik dit met hem bespreken. Ik nam contact op met Albert v.d. Heijden en sprak met hem af dat ik naar hem zou komen om Piet de Kort te ontmoeten. Ik kreeg ook een verzoek van mijn oude vriend bij de politie adj. Commissaris Bekker om hem in Venlo te ontmoeten om enkele belangrijke onderwerpen te bespreken. Ik denk dat hij mij alleen maar wilde zien. Het was nog augustus 1943 en de ontmoeting verliep vlotjes. Het was fijn hem weer eens te zien en te babbelen over vele onderwerpen waarover wij spraken voordat ik mijn woonplaats moest verlaten. Hij gaf mij geen enkele hint over wat er met Pater Kerssemakers was gebeurd, ook zei hij niets over de anderen, die in deze zaak gearresteerd waren, behalve over Jos van Amersfoort met wie ik voordien nauw had samengewerkt. Hij sprak ook niet over G. van Raay die ik alleen van naam kende en waarmede ik geen enkel contact had. Hij zei niets over de rechtszaak en ik denk niet dat ik er iets over gevraagd heb. Het was meer een gezellig samenzijn en zowel hij als ik waren in een opgewekte stemming. Diezelfde dag ging ik naar het huis van Albert v.d. Heijden in Driebergen. Ze hadden zes kinderen in de leeftijd van twee tot zeven-acht jaar in huis, allemaal meisjes, en een handvol ouders. Een van hen was een Joods meisje, dat ze geadopteerd hadden en wat goed in het gezin paste. Als je niet wist dat ze geadopteerd was kon je moeilijk zien dat zij anders was of daar niet thuis hoorde. Omdat Piet de Kort pas s'avonds laat zou komen, bleef ik er eten en slapen. Ik vernam al gauw dat Albert iets te maken had met een textiel-firma in Helmond, maar zoals met de gehele industrie in Nederland, had ook deze fabriek niet genoeg grondstoffen om te blijven draaien en dus zat hij het grootste deel van zijn tijd thuis en werkte voor het verzet. Dit maakte mij zijn relatie met de Silberbergers duidelijk, omdat zij een textielfabriek hadden in Sittard. Omdat Albert de contacten met MAZWAKO onderhield had ik tot dan toe Piet de Kort niet ontmoet. Piet kwam na het diner en al gauw waren wij elkaar aan het uittesten. Ik was echter in het voordeel, omdat ik bewezen had dat

ik het werk kon leveren. Zij waren blij met het resultaat en de ontmoeting verliep tot beider tevredenheid. Zij wilden alleen met mij zaken doen en ik zou de andere leden van MAZWAKO er niet onnodig bij betrekken. Ik zei, dat dat een harde voorwaarde was en hun bezorgdheid kon begrijpen, maar zij moesten beseffen, dat ik deel uitmaakte van MAZWAKO en ik niet van plan was daar veranderingen in te brengen, omdat ik anders voor mezelf een andere schuilplaats zou moeten zoeken. Ik zei hem dat ik mij ervan bewust was dat voorzichtigheid geboden was, maar dat een communicatiestoring altijd kon voor komen. Tijdens deze ontmoeting besparen wij ook het verzoek van mijn oude groep dat ik de contactpersoon zou zijn tussen de twee groepen, maar dat ik van mening was dat ik dat niet kon doen, omdat de groep in Breda zat, te dicht bij Oosterhout. Zij begrepen mijn standpunt, maar vonden het beter dat ik met hen in contact zou blijven totdat zij hun eigen kanalen hadden gevonden.

Omdat ik nu meer in contact was met de groep van Piet de Kort besloot ik bij hen te blijven en zou alleen contact opnemen met mijn oude groep om informatie van Piet de Kort over te brengen, voor zolang hij het nodig achtte van de kanalen van mijn oude groep gebruik te maken. Als dat veranderde en ik wenste door te gaan, zou ik altijd op hen terug kunnen vallen. Het was mogelijk en zelfs noodzakelijk om andere kanalen te vinden, speciaal als de bevestigingscodes niet werden ontvangen. Gedurende de tijd dat ik bij hem was gebruikte ik de oude kanalen en ik weet niet of zij dat na mijn arrestatie veranderd hebben. Ik moest nog enkele andere opdrachten uitvoeren, maar het werd moeilijker om contacten te leggen. Ik besepte dat ik te vaak in de trein zat en daardoor mijn eigen veiligheid in gevaar bracht. Omdat ik steeds meer moest reizen en iedere keer naar Sittard moest fietsen werd het moeilijker om bij Kees en Lisa te blijven en daarom stelde Twan voor dat ik bij hem in Geleen, de voornaamste mijnstad in het zuiden van Nederland, zou verblijven. Het had een station en daarom zou het reizen voor mij gemakkelijker zijn. Ik beloofde hem er over na te denken, maar vond het moeilijk een beslissing te nemen, tot het volgende zich op De Zwaan voordeed. Er kwam een andere bezoeker, die naar mijn mening een nachtmerrie was. Hij bezorgde Kees wat informatie en werd uitgenodigd op De Zwaan te blijven totdat hij over de Belgische grens kon worden gezet. Ik noch Twan waren er zeker van dat hij te vertrouwen was, maar Kees was er van overtuigd dat hij o.k. was. Op de dag dat hij arriveerde liet hij ons een revolver zien en hij en Kees begonnen in de werkplaats te oefenen. Ik vond het veel te gevaarlijk en bovendien praatte hij teveel. Uiteindelijk liep het goed af, maar het maakte mij wel aan het twifelen of het daar nog wel veilig was. Ik heb het al drie keren niet over Lisa gehad, die Kees in alles volgde. Zij is voor mij in deze moeilijke tijd een goede "moeder" geweest. Er was tussen ons een uitstekende verstandhouding. Wij waren

ongeveer even oud. Soms hield zij ervan met Kees te dollen, maar ook ik ontkwam niet altijd aan haar geestdriften (enthousiasme). Door het pistool incident ging ik meer nadenken over het aanbod van Twan. Aan de andere kant hadden Kees en Lisa mij door de meest moeilijke tijd heengeholpen en ik dacht dat het voor hen beter zou zijn om minder zorgen te hebben met al die komende en gaande bezoekers. Ik begon mij te realiseren dat het wel erg druk op De Zwaan werd en begon mij zorgen te maken over mijn veiligheid. Het laatste incident dat pas enkele dagen tevoren had plaats gevonden, deed mij besluiten het aanbod van Twan aan te nemen en ook Kees vond dit een goed idee. Aan Kees en Lisa gaf ik als reden opdat het voor mij gemakkelijker zou zijn, omdat ik in de komende maanden veel moest reizen. Rond oktober 1943 verhuisde ik naar de mijnstad Geleen en werd opgenomen in het gezin van Maintz. Ze hadden twee tiener- meisjes en een jongen. Het was een heel andere wijze van leven en ik moest wennen aan het leven in een gezin met jonge kinderen, terwijl ik mij afvroeg wat zij van mijn aanwezigheid moesten denken.

Ook brachten zij hun vrienden mee en vroeg mij dikwijls af wat zij hun ouders vertelden over de vreemdeling die in het huis van vrienden logeerde. De verhouding met de kinderen van Twan en Mien was echter goed en ik had er een leuke tijd en er werd goed voor mij gezorgd. Het oudste meisje en haar vriendinnen probeerden mijn aandacht te trekken en mij te plagen, maar ik moest dit negeren omdat ik geen problemen wilde veroorzaken voor mij en mijn beschermers. Twan had ook een melkgeit die s'nachts en bij slecht weer in het washok stond. Zij had de gewoonte om elk stukje textiel wat daar rondslingerde op te eten en veel sokken verdwenen of konden niet meer gestopt worden. Ik kwam er snel achter dat de buurman een politieman was, maar van hem kwam geen gevaar en hij zou hen eerder geholpen hebben met hun werk, dat hen aan te geven. Omdat het station slechts op korte afstand van het huis gelegen was kon ik mij gemakkelijker verplaatsen. Vele dagen in de week reisde ik naar het noorden om Piet de Kort, de leider van de groep van Albert v.d. Heijden te ontmoeten. Ik heb aan het gezin van Albert heel veel mooie herinneringen over gehouden. De kinderen waren bengels en engeltjes tegelijk. De moeder had problemen aan zes jonge kinderen het hoofd te bieden en het was er altijd rommelig, maar Albert hielp haar op zijn eigen manier. Ik werd gevraagd enkele opdrachten uit te voeren m.b.t. het vliegveld bij Arnhem, productiegegevens over de mijnen, speciaal over de kunstmatig gewonnen benzine en alcohol en informatie over het identiteitskaarten-bureau in Den Haag. Deze opdrachten werden zorgvuldig en met toewijding uitgevoerd, waarbij anderen betrokken waren en om de juiste informatie in te winnen waren er veel riskante vragen aan vreemden nodig. De informatie over de mijnen was geen probleem, omdat Twan daar bekend was en er gemakkelijk

toegang had. Het vliegveld bij Arnhem was moeilijker en ik kon maar heel summiere informatie sturen en ik zag deze opdracht als mislukt. Ik nam aan, dat er meer mensen aan dezelfde opdracht werkten, zodat de puzzel stukje bij beetje compleet zou worden. Dat was mijn algemene indruk en ik dacht er niet over na dat het anders kon zijn. Het Registratiekantoor in Den Haag was een andere moeilijke opdracht, maar de gezamenlijke inspanning van de twee groepen leverde een schetstekening op en de wijze waarop het kaartsysteem werd bijgehouden. Het werd begin 1944 gebombardeerd, maar toen zat ik al gevangen in het "Oranje Hotel" in Scheveningen. Dit alles overdenkende, vraag ik mij af of mijn vermoedens juist waren, dat ook andere verzetsgroepen deze opdrachten vanuit Engeland kregen en niet alleen de groep waarvoor jij werkte. Ik veronderstel, dat dat niet echt belangrijk is, want hoe meer groepen eraan werkten hoe meer informatie verzameld kon worden. Dit gaf de geallieerde troepen genoeg gegevens om alles dubbel te kunnen controleren en de informatie van de ene groep te vergelijken met die van de anderen, te analyseren en beslissingen te nemen. Ik maakte ij er niet druk over wat er met de informatie werd gedaan, omdat ik er toch niets over te zeggen had waarvoor deze gebruikt werd.

De waarde die zij aan de hen overhandigde gegevens hechtten was te verwaarlozen en bovendien kregen de mensen er niet voor betaald. Het enige wat belangrijk was, mijn werk op een correcte manier uit te voeren.

Het werk werd steeds gevaarlijker, omdat tussenpersonen die voor de Duitsers werkten, op hetzelfde terrein bezig waren, met de bedoeling elk verzetsstrijder te pakken. Knokploegen konden er een paar uitschakelen en op een dag kreeg ik te horen dat een collaborateur geëxecuteerd zou worden, ik wilde daar geen getuige van zijn. Bij een vorige gelegenheid was ik er bijna getuige van. Het doden van Duitse handlangers gaf, op dat moment, aanleiding tot veel discussies, omdat teveel levens in gevaar waren of in gevaar konden komen.

Als er Duitse trawanten werden gedood ging daar een hevige discussie aan vooraf, omdat veel andere levens gevaar konden lopen. Ik zorgde ervoor zelf nooit bij zo'n beslissing betrokken te zijn en ik wilde er ook nooit getuige van zijn.

Het einde van het jaar was voor mij ook een mooie tijd, omdat Clair tijdens de Kerst- en Nieuwjaarperiode naar Geleen kwam.

Het was lang geleden dat wij elkaar hadden gezien en het was heerlijk haar bij mij te hebben. Er was veel te bespreken en Twan en Mien gaven ons voldoende gelegenheid om bij elkaar te zijn. Het was niet altijd even gemakkelijk, maar wij kwamen er door heen en vonden de nodige kracht.

Ik herinner mij dat wij naar de bioscoop gingen om een film van Zarah Leander te zien, die zeer emotioneel moest zijn geweest, want Mien en Clair moesten beiden de tranen uit de ogen drogen. Wij

hadden een mooie tijd en wij realiseerden ons natuurlijk niet dat dit de laatste ontmoeting zou zijn voor een lange tijd. Wij hielden van elkaar en, ofschoon gescheiden, we baden veel, wat ons beiden kracht gaf. Dus weer van elkaar te scheiden was moeilijk, maar tegelijkertijd sterkte het onze liefde, die het komende jaar flink op de proef zou worden gesteld. We kenden elkaar al zo lang en onze liefde was zo sterk dat de volgende teleurstelling, een lange scheiding, onze relatie niet in gevaar kon brengen. In feite was het een test voor ons beiden om te bewijzen hoe sterk onze liefde voor elkaar was. Bovendien gaven onze gebeden ons veel moed gedurende de tijd dat ik ondergedoken zat.

Ik hield regelmatig contact met Kees en Lisa. Zij waren beiden nog zeer actief, maar Kees was na de ervaring met de inval van de Duitsers en de zichzelf noemende Nederlandse politie wat serieuzer geworden. Het gewicht van de hele verantwoordelijkheid voor de Joodse mensen werd steeds zwaarder, maar er was geen weg terug en zij moesten doorgaan, niet wetende dat het nog een jaar zou duren. Het werk ging door en er werden regelmatig vergaderingen gehouden. Informatie kwam binnen en werd op de gebruikelijke wijze doorgespeeld. Ik had de meeste opdrachten uitgevoerd en ik wachtte op nieuwe instructies.

Twan en Mien waren echt goede "ouders" voor mij en er werd vele avonden tot in de nacht door gepraat. Wij spraken niet alleen over het werk, maar ook over vroeger. Ik sprak dikwijls over mijn werk op de sigarenfabriek en hoe ik ernaar verlangde er uit te stappen omdat ik er geen toekomst in zag voor 2 gezinnen. Dit probleem hield mij steeds bezig, maar ik wist dat wanneer ik deze oorlog zou overleven ik graag zo spoedig mogelijk met het meisje van mijn leven wilde trouwen en er zat dus niets anders op dan er mee door te gaan.

Natuurlijk konden Twan en Mien mij daarbij niet helpen, noch konden zij mij advies geven. Het was aan mij om alles goed te overdenken en de juiste beslissingen te nemen.

Pater Engwegen was nog steeds in het verzet en ik kon hem een keer helpen met een Joodse jongen. Ik leverde hem op de afgesproken plaats af en was van plan naar Driebergen te gaan om Albert van der Heijden op te gaan zoeken.

Tijdens de treinreis naar Utrecht werden mijn identiteitspapieren gecontroleerd door een Duitse S.D.-er. Ik maakte mij daar niet druk over, omdat dit al eerder was gebeurd, zonder dat het problemen had opgeleverd.

Toen hij naar mij toe kwam en naar mijn papieren vroeg, stopte hij deze, zonder ze in te zien, onmiddellijk in zijn zak en zei mij hem te volgen naar een andere wagon, waar hij mij achter liet bij een Duitse soldaat tot de trein in Utrecht arriveerde. Het was duidelijk dat iemand mij had aangegeven. Ik kon mij niet voorstellen dat de Joodse jongen de oorzaak van mijn arrestatie was. Ik veronderstelde dat iemand in de trein mij van vroeger kende

en nu een Duitse handlanger van het slechtste soort was. Ik was er nu van overtuigd dat het werk van Wim Koenraad tot een einde was gekomen. Ik moest snel denken en juist handelen om verdere moeilijkheden voor mijzelf te vermijden, maar vooral voor alle anderen met wie ik in jaren van het verzet had gewerkt.. Ik stond er op dat moment niet bij stil dat mijn arrestatie nog iets te maken kon hebben met mijn ontsnapping in 1942. Ik had de laatste jaren echt niet veel meer aan die tijd gedacht en niemand had mij verteld wat er met Pater Kerssemakers en de andere verzetsmensen was gebeurd. Al die tijd had ik mij nooit afgevraagd hoe ze deze beproeving hadden doorstaan en wat hun uiteindelijke lot was geworden.

Misschien was ik bang geweest het te vragen en had ik geprobeerd dit uit mijn gedachten te zetten.

Ik was ook bezorgd over de familie Zwaans, de familie Maintz en de familie v.d. Heijden, omdat ik niet wist of de S.D. mij al enige tijd volgde. Ik kon mij niet genoeg concentreren en moest het tot later laten rusten tot ik er achter zou komen waar ze mij naar toe zouden brengen.

HOOFDSTUK 7

HOE ZOU DIT AFLOPEN ?

De trein minderde vaart en kwam op het station van Utrecht tot stilstand. De soldaat die mij gedurende de reis in de gaten had gehouden zei mij op te staan en ik werd afgemarcheerd naar een kamer op het eerste perron waar het kantoor van de S.D. zich bevond. Ik was niet de enige die tijdens de reis gearresteerd was en wij stonden allemaal met ons gezicht tegen een muur, met de handen omhoog. Wij moesten een tijdje wachten. Ik was nerveus en wist nog niet wat te doen. Ik raakte spoedig in de war en vroeg mij af of ik opgewassen zou zijn tegen de ondervraging die ik elk

moment verwachtte.

Na lang wachten bleek dat de ondervraging op dat moment niet plaats zou vinden. Alle gevangenen werden weer naar buiten gebracht, nu onder het waakzaam oog van de S.D. met getrokken pistolen om elk vlucht poging te verhinderen. Wij werden allemaal in een legerbus gestopt en vertrokken met onbekende bestemming. Gedurende de rit werd door niemand iets gezegd, omdat de Duitsers elk conversatie verboden.

Ik werd minder nerveus en een gelaten kalmte kwam over mij heen, hoewel ik mij nog steeds afvroeg wat te doen. Ik was gearresteerd onder de naam Wim Koenraad en ik wist niet of ze mijn achternaam kenden. Had iemand in de trein mij herkend, die wraak wilde nemen?

Of was ik gearresteerd, omdat ze mij al enige tijd volgden en genoeg informatie hadden om mij te arresteren? Of was er een spion in onze groep, die ook een gevaar zou zijn voor de anderen? Was een van de contacten van wie ik gegevens over het vliegveld had gekregen de verrader, wiens trouw ik had onderschat? Ik was het spoor bijster en kon mij niet volledig concentreren. Ik realiseerde mij dat ik alles moest doen om de verzetsmensen buiten schot te houden en hen op geen enkele wijze in gevaar te brengen, alleen maar om eigen hachje te redden. In mijn gedachten nam ik alles nog eens door en begon ik de meeste mogelijkheden te schrappen, omdat ik mij niet kon voorstellen dat zij konden weten dat ik die dag in deze trein zou zitten. De meest waarschijnlijke verklaring was dat iemand mij had herkend en mij had aangegeven. Toch kon ik de andere mogelijkheden niet uit mijn gedachten zetten. Mijn gedachten gingen speciaal uit naar de familie Zwaans en de familie Maintz, omdat ik mij afvroeg hoeveel de S.D. zou kunnen weten over hun schuilplaatsen.

De bus stopte bij een groot gebouw dat de vorm had van een paraplu. Wij keken naar dat gebouw, dat de gevangenis van Scheveningen bleek te zijn, waarvan de reputatie maar al te goed bekend was en in de volksmond het "Oranje Hotel" werd genoemd. Wij moesten allemaal uit de bus en marcheerden naar het kantoor, waar wij nogmaals tegen een muur werden gezet met de handen omhoog. Er waren ongeveer 20 tot 30 mensen. Na lange tijd wachten werden wij een voor een naar een bureau geroepen, waar diverse formulieren werden ingevuld. Terwijl ik op mijn beurt stond te wachten besloot ik mijn echte naam op te geven, omdat ik dacht dat dat het beste was. Dit was het gevolg van het feit dat ik niets wist wat er gebeurd was in de rechtszaak van mijn vrienden, die in 1942 waren gearresteerd. Als ik het resultaat van hun rechtszaak had geweten had ik misschien anders gehandeld, maar ik ben daar niet zeker van. De dag ging langzaam voorbij en ik werd moe van het tegen de muur staan, met mijn handen omhoog. In de late namiddag werden wij allemaal het kantoor uitgemarcheerd en vervolgens door eindeloze lange gangen, totdat wij opdracht kregen halt te houden. Er werd een cel geopend en een van ons moest naar binnen. Het was regel, dat wanneer de

S.D. de deur opende, alle gevangenen op stonden. Toen ik mijn cel binnen ging, die niet groter was dan 2 bij 2 meter, stelde ik vast dat hierin zich al 5 andere gevangen bevonden. Zodra de deur dicht was begonnen zij mij vragen te stellen, maar ik besloot niet te veel los te laten. Zij vroegen hoe ik heette en waar ik vandaan kwam en waarom ik gearresteerd was. Ik zei dat ik niet begreep waarom zij mij gearresteerd hadden. Daarna vroegen zij mij of ik nieuw had uit Engeland en hoe de situatie in Nederland was. Ofschoon het Duitse leger nog sterk was en er nog geen aanwijzing was over een invasie, beantwoorde ik deze vragen met wat hoopgevende informatie. Mijn grootste zorg was dat er zich onder de gevangenen een informant zou bevinden, binnen gebracht door de Duitsers om e.e.a. te weten te komen over mijn celgenoten. Ik hield mij op de vlakte en zei nogmaals dat ik niet wist waarom ik was gearresteerd. Ik besloot onder geen voorwaarde te zeggen dat ik onder een andere naam was gearresteerd. Ik vroeg hen niet waarom zij er zaten, in de hoop dat zij zouden begrijpen dat ook ik met rust gelaten wilde worden. De cel was overvol en de toiletmogelijkheden waren niet meer dan een toiletpot, die elke morgen na het appèl door een van de gevangenen geleegd moest worden. Enkele van mijn celgenoten waren erop gebrandt dit karweitje te doen. De mogelijkheid om je te wassen was tot een absoluut minimum beperkt. Wij hadden ieder een stro-matras en enkele dekens, die overdag opgestapeld werden om wat bewegingsruimte te scheppen voor de 6 bewoners. Er was ook een klein tafeltje en enkele stoelen, dus de meeste van ons moesten op de vloer of op de matrassen zitten. Al het licht en frisse lucht kwam uit een klein, hoog gelegen raampje, waar je niet bij kon komen. Een gloeilamp van 60 Watt was s'nachts het enige licht. Wij kregen twee maal per dag te eten. s'Morgens kregen we een stuk brood en een beetje hete thee. s'Middags hadden we warm eten; een huts-pot met van alles door elkaar of spruiten, wat het specialiteit was. Er zat weinig vlees in en meestal was het vetvrij. Met het brood dat je s'morgens kreeg moest je ook s'avonds doen. Het viel niet mee om daarvoor iets te bewaren, want je kreeg niet genoeg en wij hadden steeds honger. Het was gevaarlijk om brood voor s'avonds te bewaren, want zelfs in deze kleine ruimte werd gestolen. Wij hadden allemaal honger en sommigen hadden er alles voor over om hun magen te vullen. Het eten kregen wij door een valluik in de deur. Het had ook een kijkgaatje voor de wacht. De dag begon s'morgens vroeg altijd met je te wassen, het opruimen van de cel en ervoor zorg te dragen dat de matrassen en de dekens netjes opgestapeld lagen aan een kant van de cel. De inspectie was tegelijk met het appèl en de officier keek nauwkeurig of de cel schoon was. Eenmaal in de week konden wij ons douchen en elke morgen moesten wij rondjes lopen op het exercitieterrein. Hierbij was het verboden met elkaar te praten. terug in de cel werd

het eentonige leven voort gezet. Wij speelden met zelfgemaakte kaarten, vochten zeeslagen uit op papier en spraken en hoopten op betere tijden en vrijheid. Wij keken uit naar de warme maaltijd en speciaal naar het pakket van het Rode Kruis. Dit laatste was een welkome aanvulling op onze magere maaltijden. Dit was waarschijnlijk de enige dag die wat vrolijkheid bracht als de knagende honger tijdelijk over was. Overdag was er niet veel te doen en het kwam zelden voor dat gevangenen werden meegenomen voor ondervraging of rechtszaken. De Duitsers deden dit meestal s'nachts, soms wel 2 of 3 keer per nacht. De dag werd verder gevuld met over het algemeen zinloze gesprekken waarbij familie en persoonlijke onderwerpen werden vermeden. Ik vroeg andere gevangenen nooit om wat voor redenen zij in Scheveningen terecht waren gekomen en wat zij voordien in het dagelijks leven deden. Het ging mij niets aan en ik wilde voorkomen dat ze mij dezelfde vragen zouden stellen. Een van de manieren om bezig te blijven was via het gebruik van morse-tekens aan nieuws te komen, wat de stemming in de overige cel kon opvrolijken. Dat werd gedaan door met een hard voorwerp op de buizen van de centrale verwarming te slaan en er kwam dikwijls antwoord met nieuws dat binnengesloop als nieuwe gevangenen het "Oranje Hotel" werden binnen gebracht. Gedurende mijn verblijf moest ik een medisch onderzoek ondergaan, omdat ik klaagde over maagpijn, die ik toeschreef aan het zware Duitse brood en mijn maagoperatie van enige tijd geleden. Mijn rantsoen werd gewijzigd in wit brood, maar voor de rest moest ik hetzelfde eten als de anderen. Het was inmiddels april 1944 en tot nu toe hadden ze mij nog niet geroepen voor ondervraging. Elke morgen was er een appèl van cel tot cel, waarbij aan de hand van hun lijst de namen van de gevangenen werd gecontroleerd. Tot dat moment schenen ze nog niet in staat te zijn geweest mijn arrestatie in verband te brengen met Wim Koenraad. Toen ik binnen werd gebracht had ik mijn echte naam gebruikt en ik veronderstelde dat ze nog steeds bezig waren uit te zoeken bij wie de papieren met de naam Koenraad hoorden. Deze onderbreking had mij genoeg tijd gegeven om na te denken over wat ik heb zou gaan vertellen en hoewel ik er niet zeker van was dat mijn verklaring stand zou houden, hoopte ik dat ik kon voorkomen dat ik in verband zou worden gebracht met de zaak Pater Kerssemakers, die reeds in 1943 was afgehandeld en hopelijk vergeten was. De voornaamste vraag voor mij was waarom ik gearresteerd was en wie mij had aangegeven. Keer op keer vroeg ik mij dit af. Wist de betreffende persoon van mijn zaak in 1942 of was het een agent die in de verzetsgroep was geïnfilteerd? Dan kwam de vraag wie in gevaar was en, indien zij gearresteerd waren, wat zij hadden verteld en wat zij hadden bekend aan de Duitsers?. Ik had bijna 3 maanden de tijd om over al de mogelijkheden na te denken en moest toegeven dat ik er niet uit kwam. Eenmaal mocht ik een brief schrijven aan mijn familie en Clair, maar het enige wat ik schreef was dat ik nog in leven was. Ik kon hen niets vertellen

en de inhoud bevatte slechts algemene informatie en ik wiste zelfs niet of de brief wel verstuurd zou worden. De eerste keer dat ik wakker werd gemaakt voor een verhoor was net na middernacht, ik zag dat op de klok in het kantoor. Een Duitser in burgerkleding zat achter een bureau en bood mij een sigaret aan, die ik weigerde, omdat ik bang was dat er iets in zou zitten dat mij aan het praten zou krijgen. Het gesprek begon met algemene vragen over mijn naam en waar ik vandaan kwam. Al deze vragen hadden geen zin, omdat zij de antwoorden al kenden. De Duitsers wilden weten waarom ik valse papieren gebruikte. Ik antwoordde dat ik deze gebruikte omdat ik weigerde voor de Duitsers te werken, omdat zij mijn broer gedood hadden. Ik herinner mij dat hij zei dat het hem speet en mijn anti-Duitse houding kon begrijpen. Zoals te verwachten vroeg hij hoe ik aan mijn papieren was gekomen. Ik gaf hem een volledige beschrijving van de man die mij in het begin van de oorlog een tweede identiteitskaart had gegeven, zonder dat ik er hiervoor moest betalen. Ik accepteerde zijn aanbod, gaf hem een foto en zette een vingerafdruk op de kaart, die hij later per post naar mijn adres zond. Hij vroeg mij of ik mij wel realiseerde dat dit onwettig was, maar ik antwoordde dat er zoveel onwettige dingen gebeurden en daarmee was het eerste gesprek ten einde.

Een paar nachten later werd ik weer rond dezelfde tijd geroepen en werden weer dezelfde vragen gesteld. Ik bleef bij mijn eerdere antwoorden en deed geen verdere uitspraken. Een paar nachten later werd ik weer midden in de nacht wakker gemaakt en het spervuur van vragen begon weer, maar ik bleef bij mijn verhaal en ik raakte er van overtuigd dat zij niet wisten waarom ik was ondergedoken. De verhoren werden verschillende keren herhaald, en zelfs tweemaal per nacht, maar ik bleef voet bij stuk houden. Hetzelfde gebeurde met de anderen in onze cel. Sommigen kwamen niet meer terug en een zei bij zijn terugkomst dat hij zou worden vrijgelaten en naar huis kon gaan. Ik gaf hem het adres van mijn ouders en ook mijn gouden ring en hij beloofde mij deze naar mijn ouders te sturen, tesamen met een briefje waarin ik schreef dat alles in orde was. Ik hoopte dat Clair de ring zou terug ontvangen, maar na de oorlog zou ik er achter komen dat hij nooit de brief en de ring verstuurd had. Misschien was hij een oplichter, die alleen geïnteresseerd was in de gouden ring of een Duitse agent, of het kon zelf zijn dat hem beloofd was dat hij vrij zou komen, maar voor het vuurpeleton geëindigd is. Ik weet het niet, trouwens het was niet belangrijk meer.

Eind april werd ik uit mijn cel geroepen en kreeg opdracht al mijn bezittingen mee te nemen. Het was nog stikdonker. Ik was mij er van bewust dat de laatste test nu zou moeten komen, die aan alle twijfels een einde zou maken en mij duidelijk zou maken waarvan ik beschuldigd werd. Ik was kalm en berustend en had geen angst. Het was een lange tijd van onzekerheid geweest, gevuld met gebeden, iets waarin ik altijd volhard heb, speciaal sinds ik was

ondergedoken. Ook Clair deed dat gedurende onze scheiding en het gaf ons beiden de kracht, die zo belangrijk was om te overleven. Terwijl ik daar, met mijn handen hoog tegen de muur stond gingen allerlei gedachten door mij heen en ik vroeg mij af wat mijn volgende bestemming zou zijn. Was dit het einde van de verhoren? Waarom accepteerde de Duitse officier mijn verhaal? Was hij een goede Duitser die wat menselijkheid in zich had of deed hij alleen zijn werk omdat dit hem opgedragen was? Waarom miste hij het dossier van de rechtszaak van alle vrienden die naar kampen in Duitsland waren gestuurd? De S.D. moest het dossier in bezit hebben en mijn naam en mijn naam moest op de lijst van gezochte personen hebben gestaan, want anderen hebben mij niet verteld toen ik onderdook. Ik begon mij weer zorgen te maken en wist niet wat ik ervan moest denken. Wij kregen al onze spullen terug die ons waren afgenomen toen wij in Scheveningen kwamen en reden daarna per bus naar een onbekende bestemming. Ik had geen enkel idee wat er met mij ging gebeuren.

De bus reed naar Amersfoort waar honderden gevangenen in barakken wachtten op doortransport naar onbekende bestemmingen. Sommigen eindigden voor het vuurpeleton. Toen wij in Amersfoort aankwamen stopten de Duitsers ons eerst in de "Rozentuin", wat niet meer was dan een grote kippenren, omringd door bloedhonden en bloeddorstige Duitsers. De bewakers gaven ons daarna gevangenis-kleding en wij werden daarna afgemarcheerd naar onze barakken. Ik zag, dat politieke gevangenen een uniform kregen met een rode cirkel op de rug. Omdat mijn uniform dit niet had was ik opgelucht. Ik werd opgeslokt door de menigte van het kamp en maakte kennis met de meedogenloze hand van de gestapo onder leiding van Kotella. Bloedhonden omringden het terrein en er was weinig kans om te ontsnappen, ofschoon dat wel eens gebeurde. Dit werd s'morgens op het appèl, dat gewoonlijk bijna 2 uur duurde, bekend gemaakt. Wij moesten in rijen staan van twintig tot dertig lang en diep, zodat de bewakers de gevangenen konden tellen om na te gaan of alle gevangenen waren. Een van de officieren stond voor de rijen en schreeuwde zijn instructies over de hoofden van alle gevangenen heen: "Die Mützen ab, Augen links" waarna Kotella verscheen om zijn prooi te bekijken.

Het maakte geen verschil of het slecht weer was, wij moesten stil staan en de Duitsers waren eerst tevreden als hun tellingen klopte met de lijst van gevangenen. Als er iemand werd gemist controleerden zij alle barakken en de ziekenboeg. Als de tellingen niet klopte, werd het appèl over gedaan.

Als men orders niet opvolgde of probeerde te ontsnappen werd men zwaar gestraft en de gevangene werd in de "Rozentuin" geplaatst. Velen werden in deze "tuin" mishandeld en belandden in de ziekenboeg. gelukkig ontkwamen in aan elke straf en hield mij gedeisd om te voorkomen dat ik de aandacht van de Duitsers zou trekken, omdat ik bang was dat ze mijn zaak verder zouden

onderzoeken.

de gevangenen moesten greppels graven of in de werkplaats van de gevangenis werken. Ik moest aardappelen schillen en groenten klaar maken voor de kampkeuken. Het eten dat wij kregen was onvoldoende en de pakketten van het Rode Kruis waren wederom een welkome aanvulling voor onze lege maag.

In deze pakketten zat chocolade, biscuits en soep, maar het meest belangrijk waren de blokjes vleesjes, die gebruikt konden worden bij de warme maaltijden, als vervanging van het ontbrekende vlees. Op een dag kwam een priester-gevangene naar mij toe en vroeg of ik de Heilige Communie wilde ontvangen. Ik was erg verrast en vroeg mij af of dit waar kon zijn, maar ik voelde aan dat ik "Ja" moest zeggen en hij haalde een hostie te voorschijn, niet groter dan een aspirientje, en legde deze op mijn tong. Ik vroeg mij af hoe hij die naar binnen had kunnen smokkelen en veronderstelde dat het Rode Kruis hierin de hand moest hebben gehad of misschien was er een goede Duitse officier onder de bewakers, die zijn leven riskeerde om ze te pakken te krijgen. Het was niet belangrijk te weten hoe de hostie was binnengesmokkeld, maar belangrijk was dat het mogelijk was geweest. Dat was de enige keer dat ik gedurende mijn gevangenschap de Heilige Communie heb ontvangen.

Na vier weken kreeg ik opdracht een brief naar mijn ouders te schrijven en te vragen mij kleren te sturen, alsmede schoenen, zeep, scheergerei, etc., omdat ik naar Duitsland getransporteerd zou worden. Ik mocht verder niets schrijven en ik kon ook niets toevoegen voor Clair. Enkele weken later kwam mijn aanstaande zwager, Jan Pels, naar het kamp met een grote houten kist. Ik werd naar buiten geroepen en ontmoette hem enkele minuten toen ik mijn bagage in ontvangst nam. Er was geen mogelijkheid iets te zeggen, omdat er een bewaker bij was. Ik ging niet graag naar Duitsland, maar op deze manier werd voorkomen dat ze nog dieper in mijn verleden gingen graven, wat voor mij rampzaliger had kunnen zijn. Ik legde mij erbij neer en gaf mij de overtuiging dat er een groot gevaar geweken was en dat ik in staat zou zijn deze laatste hindernis te overleven.

Gelukkig kon ik altijd bidden en ik wist dat anderen ook voor mij baden, wat het voor mij makkelijker maakte het over te laten in handen van mijn hemelse Beschermers. Ik was er nu ook van overtuigd dat ik mijn vrienden in het verzet niet in gevaar had gebracht. In zekere zin was ik trots op mijzelf, terwijl ik mij steeds afvroeg, waarom de ondervrager niet dieper op mijn zaak was ingegaan. Hij heeft mij nooit gevraagd waar ik woonde gedurende de periode dat ik niet bij mijn ouders verbleef en hij nam zonder meer aan dat ik de waarheid sprak. Ik vraag mij nu nog steeds af wat er in mijn voordeel heeft gewerkt. Was het inmenging van Boven of was het mijn broer, gesneuveld in de oorlog, die over mij waakte?

Na de oorlog hoorde ik dat mijn zwager, Harry Lempers, die directeur was bij Peek en Cloppenburg, met connecties in Duitsland,

er iets mee te maken had. Na de oorlog heeft hij er ook nooit over gesproken en wanneer ik er naar gevraagd zou hebben, zou hij mij nooit een antwoord hebben gegeven, maar gezegd hebben "Vergeet die tijd en kijk naar de toekomst".

Nadat ik mijn bagage had ontvangen werd mij verteld dat ik mij gereed moest maken voor vertrek naar Duitsland.

In een van de eerste weken in mei 1944 moesten wij ons 'smorgens vroeg verzamelen bij de "Rozentuin". Na een tijdje moesten wij in het pikdonker met onze bagage naar het station van Amersfoort lopen, omringd door bewakers met bajonneten op het geweer. De tocht duurde ongeveer 30 minuten. Als je je bagage neer zette of langzamer liep werd je door de Duitse bewakers geslagen met hun geweren.

Gedurende deze trip voorkwam ik elke straf. Toen wij het station naderden zagen wij de gezichten van Nederlanders, die voorzichtig door de ramen gluurden, zoals zij vele malen daarvoor moesten hebben gedaan. De Duitsers hielden niet van pottekijkers en gebruikten hun wapentuig om ze weg te jagen.

Wij werden samengedreven in wagons en de deuren werden gesloten, zodat niemand tijdens de reis kon ontsnappen. De eerste zonnestralen braken door toen wij op weg gingen naar Duitsland, zonder te weten wat onze bestemming was.

HOOFDSTUK 8

DE LAATSTE RONDE

Begin mei 1944, na een erg trage reis, die meer dan 4 uur duurde, arriveerden wij s'middags in Rheinhausen, een industriestad. Hier waren de grote staalfabrieken van Friedrich Alfred Huette gevestigd, die deel uitmaakten van de Krupp groep. Ongeveer 10 minuten van de fabriek vandaan lag een klein kamp, bestaande uit enkele barakken, omringd door een hoge omheining van prikkeldraad en een Duitser die met een hond langzaam rond het terrein liep. Ik denk dat hij daar was om indruk op ons te maken, want daarna zagen we hem niet veel.

Wij waren van het station naar dit kamp gemarcheerd en zodra wij binnen waren werden wij toegesproken door een N.S.B.-er in uniform, die ons alle opdrachten gaf. Terwijl hij ons aan het vertellen was wat wij wel en niet mochten doen, vooral met betrekking tot het proberen te ontsnappen, wat in zijn ogen niet mogelijk was, gezien de bewakers, honden, en het solide prikkeldraad, dat soms onder stroom werd gezet, probeerde hij zijn autoriteit op dezelfde manier te laten gelden als de Duitse S.S. of Gestapo. Hij was geen persoon die indruk maakte en zijn uniform bracht in de ogen van de Nederlandse slachtoffers geen verandering in. Het meest vermeldenswaard is dat hij de titel "Korporaal" droeg. Wij werden allemaal geregistreerd en onze bezittingen werden ons afgenomen, behalve ons ondergoed en het noodzakelijke was- en scheergerei. Hij bezorgde ons grijze kampkleding, laarzen met houten zolen en een linnen hoofddekseel. Het viel niet mee om hier aan gewend te raken en wij kregen dan al gauw last van blaren. Om onze sokken te sparen omwikkelden wij onze voeten met lappen, waardoor deze beter beschermd werden. Het uniform bestond slechts uit een broek en een jack van zeer licht materiaal, niet voldoende om s'winters war te

houden. Het kamp zelf was niet erg groot. Ik kan me niet herinneren hoeveel mensen er in een ruimte verbleven. Er waren dubbele stapelbedden met stromatrassen en enkele grijze dekens. Onze bagage was het enige waar wij iets in konden bewaren. Gelukkig had ik een houten kist met een slot, wat erg belangrijk was, omdat wij dagelijks maar één korst zuur Duits brood kregen en ik dus een deel in mijn kist kon bewaren. Dat werd belangrijk, omdat hongerige mensen geneigd zijn van elkaar te stelen, zonder er rekening mede te houden dat de andere persoon dan honger moet lijden. Soms gingen wij erop uit aardappelen te stelen uit de voorraadkamer. Als je werd gepakt werd je zwaar gestraft. Eens werd ik met de kolf van een geweer geslagen en de littekens waren nog lang op mijn benen te zien. gelukkig had ik een doosje met eerste hulp-artikelen in mijn kist, maar het duurde lang voordat het genezen was en toen ik thuis kwam waren de littekens nog steeds zichtbaar. Het wassen van kleding was altijd een probleem, omdat wij dit alleen in een tobbe konden, dikwijls zonder heet water en met te weinig zeep om ze schoon te krijgen. Het drogen van je kleding was een ander probleem, daar je ze niet lang genoeg aan de lijn kon laten hangen, zonder het gevaar te lopen dat ze werden gestolen. Zij waren niet altijd droog en zeker niet altijd schoon. Mijn mooiste dagen in Rheinhausen waren toen ik de pleuris kreeg en in het ziekenhuis terecht kwam. Ik lag op eenpersoonskamer en zij dienden mij penicilline toe om van de ziekte af te komen. De zuster vertelde mij dat dit een nieuw product was en dat ik gauw weer beter zal zijn. het eten was goed en de zusters toonden wat medelijden met mij en gaven wat extraatjes. Vanaf het moment dat ik mocht opstaan moest ik nog een week in het ziekenhuis blijven en lieten zij mij wat in de tuin van he ziekenhuis werken.

dat gaf mij weer wat kracht en op het moment dat ik weer terug moest voelde ik mij sterker dan voorheen. Ik was de verpleegsters erg dankbaar voor wat zij gedaan hadden, maar ik wist niet hoe hen moest bedanken. ik realiseerde mij dat niet alle Duitsers even beroerd waren; ook op fabriek ondervond ik dat niet.

Terug op het werk kwam ik in contact met een Nederlandse arbeider uit de grensstreek, die in de fabriek op dezelfde afdeling werkte als ik. Hij was vrijwilliger en reisde regelmatig in het weekend naar zijn woonplaats in Nederland. Hij beloofde mij contact op te zou nemen met mijn familie en hen te vragen hem enkele voedselpakketten te sturen, die hij voor mij mee zou neme naar Duitsland. Hij kwam zijn woord na en bracht enkele keren kleine pakjes mee, die mijn ouders hadden klaar gemaakt en door Clair naar mijn adres in Nijmegen waren gebracht. Ik heb er nooit bij stil gestaan dat zij daarmee veel risico's nam, daar de geallieerden de treinen beschoten. het voedsel was niet te best, de boter was ranzig en het geroosterd brood beschimmeld, wat waarschijnlijk kwam door de lange tijd dat het onderweg was. Niettemin, het was beter dan niets en door de hoeveelheid kon ik wat delen met de anderen.

er zaten nooit brieven in, omdat dit gevaarlijk voor de bezorger kon zijn.

het kampleven was verschrikkelijk omdat je geen behoorlijke behuizing had. Er waren een paar stoelen, een tafel en een paar banken. Er was geen enkele luxe en zelfs de douches waren primitief en functioneerden meestal niet. Er was geen schuilkelder tegen de luchtaanvallen en wij waren altijd bang wanneer de geallieerde bommenwerpers hun lading op de fabriek lieten vallen en zwevende brandbommen bij ons kamp insloegen. Het eten in het kamp was erg slecht en nooit genoeg om onze honger te stillen. Door de week kregen wij zuur Duits roggebrood en 's zondags wit brood met wat zoet, en beetje boteren een klein stukje worst. De warme maaltijden bestonden meestal uit kool en zuurkoolsoep met wat vlees, wat dikwijls moeilijk te vinden was. Wij moesten om 6 uur opstaan en ons vlug wassen en scheren. Na enkele happen brood werden wij onder bewaking afgemarcheerd naar de fabriek. Daar kregen wij onze taak toegewezen en werden wij overgedragen aan een voorman, die vanaf dat moment verantwoordelijk voor ons was. Meestal kwam ik onder de hoede van een metselaar, die alle schade moest repareren die de fabriek opliep door de luchtaanvallen. Dit hield ook in het vervangen van gebroken dakpannen, die ik met 12 stuks tegelijk op mijn schouders via een ladder naar boven moest dragen. In het begin was dit erg zwaar, maar na een tijdje werd ik eraan gewend. Het meest verschrikkelijke karwei was om met een boor het gesmolten staal en het kolenslik uit de hoogoven te drillen. Je kon maar enkele minuten in de goot werken, omdat deze niet voldoende was afgekoeld en daarom erg heet was, vooral onder je voeten en dikwijls was er ook een gaslucht. Je werkte een paar minuten waarna een ander het werk overnam. Je zweette als een paard, zelfs midden in de winter. Als je je best deed waren zij redelijk, maar als je deed alsof, dwarsboomden ze je en moest je langer in de goot blijven. Als er overdag luchtaanvallen waren konden wij met de voorman in de schuilkelder.

als wij in de fabriek werkten met Duitse of Nederlandse vrijwilligers, hadden wij wel eens geluk dat een sneetje brood vonden met een of ander beleg erop, wat zij voor ons achtergelaten hadden. Een sigaret was gevaarlijk en kwam alleen voor als er geen bewakers in de buurt waren.

Er waren weinig mogelijkheden in het kamp je te ontspannen, omdat er niets aanwezig was om je bezig te houden. Ik denk zelfs dat de bewakers geen radio hadden, ik heb er tenminste nooit een gehoord. Er was een jongen uit de "Jordaan", een beroemde wijk in Amsterdam, die een mooie stem had en 's avonds gevoelige liedjes zong. Ik kan mij er nog een paar herinneren.

Jammer genoeg was hij het eerste slachtoffer van de bombardementen in ons kamp. Hij sliep boven mij in het stapelbed, dat in tweeën werd gereten, hij werd gedood en ik bleef ongedeerd. Ik veronderstel dat ik die dag een extra gebed heb opgezegd.

Terug in het kamp kaarten of spraken wij met elkaar, maar de meesten van ons zaten alleen en dachten aan betere tijden en droomden over ontsnapping. Ik zag niet hoe ik zou kunnen ontsnappen en veilig zou kunnen terugkeren naar Nederland. Enkele van de kampbewoners probeerden het maar werden gepakt en zwaar gestraft. Het ergste was de winter van 1944, toen onze geest gebroken was door gebrek aan voedsel, het koude water, de gebrekkige verwarming en de nachtelijke luchtaanvallen op Duitse bodem. De bombardementen vonden niet altijd op ons terrein plaats, maar het onafgebroken geluid van honderden en nog eens honderden vliegtuigen, het eindeloze schieten van de luchtafweer en het ontbreken van een schuilkelder maakte het leven veel zwaarder. Maar regelmatig lieten de vliegtuigen brandbommen op het gebied, waar wij ons bevonden, vallen en reparaties aan de fabriek en het kamp waren aan de orde van de dag.

Er was een aanzienlijk schade aan de fabriek, maar niet genoeg om hem stil te leggen en misschien was dat ons geluk, want anders zouden zij ons dieper Duitsland in hebben gebracht, naar een ander fabriek. Ons kamp werd regelmatig beschadigd en begin 1945 werden wij overgebracht naar een stenen gebouw, waar wij wat meer bewegingsvrijheid kregen en, wat belangrijk was, een schuilkelder. Op een zeker moment werden er veel mensen uit Polen het kamp binnen gebracht. Zij vertelden ons dat zij uit Warschau kwamen en tijdens een opstand waren opgepakt. Zij waren er slecht aan toe en hadden niet veel levensmoed meer. Tijdens de luchtaanvallen kwamen zij niet altijd naar de schuilkelder en velen werden tijdens de aanvallen gedood. Ik zag deze slachtoffers liggen bij de restanten van de uitgebrande hutten. Ik zag dat zij in cartonnen dozen werden gestopt en zij zagen eruit als geroosterde kippen. Het was iets om nooit te vergeten.

Behalve de Polen waren er ook Franse arbeiders, maar zij wilden niet met de andere gevangenen samenwerken, wat een hoop problemen veroorzaakte. Het meeste werk in de schuilkelder werd gedaan door een paar Nederlandse arbeiders die zich in het kamp bevonden, zelfs het opruimen na een aanval. Er kwamen veel te veel mensen en luizen werden een echte plaag, vooral onder de Polen. Gelukkig kon ik ze tot een minimum beperken, hoewel ik soms ook op luizenjacht moest. Ik herinner mij dat ik eens met enkele vrienden op een bank voor de bunker zat. Wij hoorden het gebruikelijke vooralarm en toen het eigenlijke alarm over ging bleven wij in gesprek en negeerden de waarschuwing. Na een tijdje zei ik dat ik naar binnen ging en na enige discussie gingen de anderen ook naar binnen. Terwijl wij in de bunker zaten moest er heel dichtbij een inslag zijn geweest, want de bunker trilde. Toen de luchtaanval voorbij was en het sein veilig gegeven was, gingen wij naar buiten en zagen een groot gat op de plaats waar de bank gestaan had. Onze beschermengel had ons weer gered.

Een ander vermeldenswaardig feit was dat de leeftijd van de

bewakers steeds hoger werd en dat zij ook milder waren. De jongeren leverden de laatste slag aan het Oost- Westfront.

De Nederlandse N.S.B.-er, die een en ander in het kamp organiseerde werd steeds zenuwachtiger en uit de berichten die wij van de grensarbeiders ontvingen maakten wij op dat de Duitsers op alle fronten aan de verliezende hand waren.

Rond die tijd hadden wij een Duits document ontvangen, een licht rood paspoort, maar ons is nooit uitgelegd waarvoor het diende, wij konden toch het kamp niet uit en het leven en werk ging zijn normale gang.

Begin 1945 werd het duidelijk dat de geallieerde troepen, via het Zuiden van Nederland en België, Duitsland waren binnen gedrongen. Zij staken bij Remagen de enige niet beschadigde brug over en de Duitsers maakten voorbereidingen om ons weg te halen van de frontlijn, dieper Duitsland in, waar wij nuttig zouden kunnen zijn bij de laatste verdediging van het land.

HOOFDSTUK 9

MIJN TWEEDE ONTSNAPPING.

Het was half maart, tegen Pasen, dat wij in treinen werden gezet om verder Duitsland in te worden getransporteerd. Zij hadden de meeste van onze bezittingen teruggegeven, maar wij droegen nog steeds onze grijze kampkieren. Maar wij hadden weer schoenen aan onze voeten. Wij werden naar Duisburg W'heimer gebracht, waar gestopt werd, omdat er een hevige luchtaanval plaats vond en de meeste Duitse bewakers, nu allemaal oude mannen, probeerden dekking te zoeken. Wij werden in de goederenwagens, die niet op slot zaten, achtergelaten. Op dat moment besloot ik te ontsnappen, in de hoop een veilige plaats te vinden. Ik was er zelfs niet zeker van of ik juist handelde, maar iets dwong mij het te doen. Daar stond ik dan, midden in een grote stad, maar vreemd genoeg was ik niet alleen,

want ik zag dat de N.S.B.-er die in ons kamp werkte niet ver van mij vandaan stond. Eerst wist ik niet wat mij te wachten stond en ik vroeg mij af of hij achter mij aan zat. Hij kwam naar mij toe en zei dat hij probeerde weg te komen, want hij wilde niet dieper Duitsland in getransporteerd worden. Hij realiseerde zich blijkbaar dat de oorlog verloren was en de dag van vergelding nabij was. Wij stonden daar beiden met de weinige bagage, zonder ook maar te bewegen en misschien allebei onzeker wat de volgende stap zou zijn. Ik liep weg en ging een kerk binnen, waar ik enige tijd in gebed doorbracht. Het was Paaszaterdag en er waren enkele mensen in de kerk om te biechten, iets wat ik sinds mijn arrestatie niet gedaan had. Ik ging de biechtstoel in en vertelde de priester dat ik sinds lange tijd geen gelegenheid had gehad om te biechten, omdat ik in een kamp in Rheinhausen geïnterneerd was geweest en dat ik ontsnapt was aan transport verder Duitsland in. Hij zei mij in de kerk te blijven tot hij klaar was met het horen van de biecht. Gelukkig was mijn school-Duits door het werken met de Duitsers verbeterd, dus er was geen probleem. Het was donker aan het worden en toen de priester uit de biechtstoel kwam, kwam hij naar mij toegelopen en zei met me mee te gaan naar de pastorie. Hij stelde zich voor als ware Heinrich Schwering. Hij praatte een tijdje met mij, stelde vragen en spoedig kende hij mijn hele geschiedenis. Hij nodigde mij uit daar te blijven, omdat het voor mij te gevaarlijk was in dat grijze uniform rond te blijven lopen en ik zou snel opgepakt worden. Hij liet mij een kamer zien waar ik kon logeren en ik knapte mij op, voordat ik naar beneden ging voor mijn eerste maaltijd sinds meer dan een jaar. Hij moest zijn kapelaan, een Jezuit, die Pater Degener heette, en zijn personeel van mijn aanwezigheid op de hoogte gebracht te hebben, want er werden geen vragen gesteld en het gesprek verliep alsof ik daar altijd was geweest. Zij konden wat zwijgzamer zijn geweest dan anders, maar dat viel mij niet op. Ik was nerveus en erg stil, maar ik liet mij deze maaltijd goed smaken.

de parochie was genoemd naar de Nederlandse heilige, Peter Cannisius. Zij was gelegen midden in een industriegebied en de kerk zelf zag er oud uit. Er waren zusters van Schoenstad in de parochie. Zij waren mij erg behulpzaam en deden gedurende mijn verblijf al mijn was. Zij gaven mij ook enkele spullen, zoals zeep en tandpasta, die ik zelf niet had en ook niet kon kopen, omdat ik geen Duits geld had.

paasdag was een bijzondere dag voor mij, omdat ik sinds lange tijd weer in de gelegenheid was naar de Mis te gaan. Het was geen lange dienst, omdat, noodgedwongen door de oprukkende geallieerde troepen, alles zo kort mogelijk werd gehouden. De sirenes konden elk moment de mensen dwingen in de schuilkelders te vluchten. Er was zelfs een schuilkelder in de pastorie. Desondanks was het voor mij een geweldige dag en de mensen in de pastorie en in de kerk waren erg vriendelijk. De dag verliep erg rustig en na diner had ik

mijn eerste sigaar sinds mijn gevangenschap. Daarna sprak ik met de priesters over mijn ervaring en zei dat ik het moeilijk vond om, na al die jaren van scheiding, weer naar huis te gaan. Zij probeerden mij er van te overtuigen dat in orde zou zijn en eenmaal weer thuis tot rust zou komen.

De oorlog liep langzaam ten einde en het Duitse Westfront viel, kort na mijn ontsnapping uit de trein in Duisburg W'heimer, in de handen van de geallieerde troepen, terwijl het Oostfront langzaam onder de voeten werd gelopen door het Russische leger. De Amerikanen gingen door de stad Duisburg zonder bezettingseenheden achter te laten, zodoende was de stad op dat moment nog steeds onder controle van de Duitsers. Ik moest nog bijna zeven weken wachten voordat ik terug kon gaan naar Nederland. Alles nam weer zijn gewone gang, behalve dat wij niet meer gedwongen waren de bunkers in te vluchten en het bombarderen en schieten schenen verder weg plaats te vinden. Ik kon mij weer vrijelijk bewegen en een keer hielp ik de priester bij een begrafenis. Op het kerkhof droegen wij nog steeds helmen, hoewel er in de buurt niet werd geschoten. Na enkele weken kwamen de Amerikanen terug en namen de controle van de stad over. De pastoor informeerde hen al gauw over mijn aanwezigheid en enkele dagen later verschenen zij op de pastorie. Zij stelden mij vragen en vroegen gegevens met betrekking tot mijn rol in het verzet. Zij zeiden weer contact met mij op te nemen, wat enkele dagen later ook gebeurde. Zij zeiden mij al mijn spullen te pakken en na een dankbaar afscheid zetten zij mij in een jeep en reden mij naar een opvangcentrum in Nederland. Dit was mijn eerste autorit sinds jaren. Het benauwde mij dat de chauffeur met enorme snelheid reed en de jeep tussen het zware verkeer van de geallieerde troepen slingerde. Ik dacht dat er elk moment een botsing zou plaats vinden. De weg was ook erg beschadigd, maar de chauffeur reed door de gaten in de weg alsof het de normaalste zaak van de wereld was. Ik denk dat de Amerikaanse sigaret mij hielp mijn zenuwen in bedwang te houden. Er werd weinig gesproken, want ik begreep niet veel van het Amerikaanse dialect en mijn schoolengels was niet best.

Toen hij mij afzette, excuseerde hij zich uitgebreid en zei dat hij haast had om weer terug naar zijn werk te gaan. Ik arriveerde veilig en wel bij het opvangcentrum in Roermond. Mijn gegevens werden genoteerd en nadat alle formaliteiten waren vervuld werd ik naar een kamer gestuurd om te worden gedesinfecteerd en medisch onderzocht. Dat alles nam niet meer dan enkele uren in beslag en al spoedig ontving ik een treinkaartje naar Breda en wat reisgeld.

Ik besloot een stop te maken in Eindhoven om de familie Bannenberg te bezoeken, omdat ik het niet verstandig vond rechtstreeks naar huis te gaan. Ik was bang dat mijn verschijning een schok voor mijn ouders zou zijn. Ik had hen sinds vele jaren niet meer gezien en ik was bang dat ik het weerzien niet aan zou kunnen. Ik had geen verlangen om naar huis te rennen om Clair te zien, want alles

scheen mij vreemd toe. Op dat moment was er geen gevoel van liefde of het gevoel alles met haar te willen delen. Ik was er van overtuigd dat Clair op mij zou wachten, maar ik was nog niet zo ver dat ik haar of iemand anders onder ogen kon komen. Ik was meer dan twee en een half jaar van huis geweest en de laatste vijftien maanden in een Nederlandse gevangenis en een kamp in Duitsland hadden hun uitwerking niet gemist en een vreemd gevoel weerhield mij er van om naar huis te rennen. Ik kon het niet aan.

Dus mijn eerste weerzien was met de familie Bannenburg, die mij met open armen ontvingen. Zij waren erg bezorgd en wilden direct contact opnemen met mijn familie in Oosterhout, maar na enige discussie werd besloten dat hun dochter Tineke mij de volgende dag vooruit zou reizen om mijn familie op mijn thuiskomst voor te bereiden. Ik liet het aan hen over de plannen te maken, omdat ik geestelijk nog niet in orde was. Ik was erg verward en ik vroeg mij af, hoe het zou voelen weer thuis te zijn. Zou ik in staat zijn het verleden achter mij te laten en uit te zien naar een meer gelukkiger toekomst?. Hoe zou, na zo'n lange tijd, het weerzien met Clair zijn?. Tijdens de overnachting in Eindhoven was ik onrustig, maar ik was hen erg dankbaar voor hun gastvrijheid. Na het ontbijt liep ik met Tini naar het station om de trein naar Breda te nemen en vervolgens de bus naar Oosterhout. Wij stapten uit bij de eerste bushalte in de stad en liepen naar het huis van mijn broer Joop in de Bouwlingstraat. Zijn gezin was erg verrast en blij mij weer te zien. Ikzelf was ingetogen en kon niet met hetzelfde enthousiasme reageren. Na een kop koffie ging Tineke weg om mijn ouders te ontmoeten en te proberen hen voor te bereiden op mijn thuiskomst. Mijn broer en ik zouden enige tijd later volgen. Ik droeg nog steeds mijn fabriekskleren, die er vreemd uitzagen, maar wel schoon waren. Ik dacht niet, dat ik in staat zou zijn mijn oorlogservaringen met Clair of iemand anders te delen. Ik had er genoeg van, ik had mij door alles heen geslaan en het was tijd om het verleden te vergeten. Ik wilde het voor mijzelf houden en vroeg mij af of ik daar in zou slagen. Ik was bang dat ze allemaal vragen zouden gaan stellen. Misschien zou ik later in staat zijn over mijn ervaringen te praten, maar niet op dat moment. Ik maakte mij daar zorgen over en het maakte mij bang, voordat ik op weg ging om hen te ontmoeten. Ik verkeerde nog in een shocktoestand en was in mijzelf gekeerd en het zou enige tijd duren hier over heen te komen. Ik zou gewacht hebben indien dit mogelijk was geweest, maar ik wist dat dit niet het geval zou zijn. De oorlogsjaren hadden dat beetje hartelijkheid, dat in mij was, weggenomen. Ik was ernstig en zwaar op de hand geworden, alsof de hele wereld op mijn schouders rustte. Ik was afwezig en hoorde niet wat mensen zeiden, maar ik wist, dat ik het onder ogen moest zien. Ik had voortdurend het gevoel dat er iets fout zat, maar ik kon er niet achter komen wat het was.

Mijn broer en ik liepen naar het marktplein, waar mijn ouders mij

stonden op te wachten. Tijdens deze korte wandeling ontmoette ik mensen uit de stad, die naar mij toe kwamen om mij de hand te schudden en blij waren mij veilig thuis te zien. Ik wenste dat ik daar niet was in mijn gevangeniskleren, maar nogmaals daar was niets aan te doen. Het weerzien met zijn ouders was vreemd, hoogst waarschijnlijk omdat wij ons geen houding wisten te geven, maar zij gaven mij een warm welkom. hetzelfde gebeurde toen ik mijn zussen ontmoette en later ook Clair, die gedacht moet hebben dat ik haar niet meer wilde zien. Ik was overdonderd, omdat alles tegelijk kwam en ik was niet in staat mij in de korte tijd, die lag tussen de jaren die achter mij lagen en dit weerzien, aan te passen. Ik had tijd nodig en waarschijnlijk begrepen zij dit niet. Ik voelde mij rusteloos en niet passen in een wereld waarin ik gedurende zo'n lange tijd niet meer geleefd had. Het zuiden van Nederland was reeds maanden bevrijd; ik mest mijn eerste schreden in vrijheid zetten en proberen mijn ervaringen voorgoed achter mij te laten. maar hun blijdschap mij terug te zien was oprecht en warm. Zij begrepen ongetwijfeld dat ik moest wennen, maar ik voelde dat zij iets verzwegen, wat mij een onbevredigend gevoel gaf.

I vroeg hen niets over de anderen die met mij samengewerkt hadden in het verzet. Het drong niet tot mij door en dat was wellicht de reden dat zij mij ook niets wilden vertellen. Ik had de tijd gevonden om mijn grijze werkkleren te ruilen voor wat beters en naar mijn zolderslaapkamer te gaan die ik drie jaar geleden heb verlaten. De eerste afleiding kwam toen er een fles champagne werd afgeleverd namens familie Aa, vrienden van de ouders van Clair.

Na de lunch kwam de heer Zwaans om mij te verwelkomen met mijn thuiskomst, maar na enige tijd vertelde hij mij dat zijn zoon Kees, die mij gedurende de tijd dat ik ondergedoken zat had geholpen, bij een motorongeluk om het leven was gekomen. Hij had de Amerikanen geholpen en was aangereden door een Amerikaanse jeep. Dit gebeurde kort na de bevrijding van zuiden van Nederland. Dat was een grote schok voor mij, zo kort na mijn thuiskomst en mij gedachten gingen onmiddellijk uit naar Lisa. Ik kon geen woord uitbrengen, was bedroefd en kon met moeite mijn tranen bedwingen. Clair sloeg haar armen om mijn hals en dat was, buiten de kus op het moment dat ik haar ontmoette, het eerste lichamenlijk contact. Hierdoor realiseerde ik ij, dat zij zo lang op dit moment had moeten wachten en zich zorgen had moeten maken, omdat zij niet wist of ik ooit terug zou komen. Dit deed de vlam weer ontbrandde en maakte mij waker en moedigde mij aan meer aandacht aan haar te besteden. Ik had het gevoel gehad, dat er iets mis was, maar verwachtte niet de dood van Kees. Was er nog meer?. Wat was er gebeurd met de anderen met wie ik in het verzet had samengewerkt? Terugdenkend aan de grote risico's die Kees en Lisa gedurende zovele jaren hadden genomen om anderen te helpen, moet dit ongeluk een verschrikkelijke en ontmoedigende ervaring zijn geweest voor de familie Zwaans. Ik was van plan direct naar Grevenbricht te gaan o meer te weten te

komen en om natuurlijk mijn medeleven te tonen en te zien of ik ergens mee kon helpen.

Later op die dag zou ik te horen krijgen dat Pater Kerssemaker en zijn assistent, Jan Huijbregts, voor het vuurpeleton waren gezet. Jos van Amersfoort was in een concentratie-kamp. Dat was genoeg voor mijn eerste dag dat ik weer thuis was en hoewel ik blij was weer thuis te zijn, had ik tijd nodig om het allemaal te verwerken. In de late namiddag ging ik met Clair naar het huis van haar ouders en ook daar was het weerzien warm en blijmoedig. Er werden geen vragen gesteld die ik ontwijkend moest beantwoorden en de middag verliep rustig.

De volgende dag ging ik naar de fabriek om te zien wat er gaande was. Langzaam nam de productie toe en slechts een handvol arbeiders waren in dienst genomen om het werk uit te voeren. op dat moment interesseerde het mij niet veel. Ik wilde er niet over nadenken wat ik zou gaan doen, ofschoon ik wist dat er echt niets anders op zat dan terug te keren naar de fabriek en het werk weer op te pakken. Als ik iets anders wilde zou ik rond moeten gaan kijken. het probleem was, dat ik bijna 28 jaar was. Ik zou weer opnieuw van voren af aan moeten beginnen en ik zou genoodzaakt zijn mijn relatie met Clair te verbreken, wat ik niet wilde en zij dit zeker niet verdiende na zovele jaren wachten op mij terugkeer. Ik voelde dat ik nog steeds tijd nodig had om te wennen aan het idee weer thuis te zijn.

Ik ging naar de familie Meerdink, mijn oude vriend de fietsenmaker en had een fijn gesprek met hem en zijn familie en dronk het gebruikelijke kopje koffie, gezeten op de oude keukenstoel, waarop ik voorheen vele uren had doorgebracht.

later ging ik naar het huis van Clair. Wij hadden een goed gesprek en begonnen elkaar beter te begrijpen ten aanzien van de problemen waarmee ik te kampen had na mijn thuiskomst. Wij beiden moesten ons realiseren, dat wij weer aan elkaar moesten wennen. Wij waren sinds mijn vertrek in 1992 veel volwassener geworden en wij moesten rustiger worden na al die emotie en opwinding, maar wij wisten weer dat wij, ondanks de moeilijke tijd, zielsveel van elkaar hielden en dat na een paar dagen alles weer goed zou zijn.

In het begin van de avond stormde mijn jongste zus Riet binnen, zij was erg opgewekt en vertelde mij dat de Duitsers waren gecapituleerd en dat Nederland weer vrij was. Mijn reactie was nogal teleurstellend en onverschillig en het enige wat ik kon zeggen was "Nou En". Ik wist dat zij niet blij was met deze reactie en ze rende naar buiten o deel te nemen in de vreugde van de bevolking van de stad. Ik had geen reden haar enthousiasme te bederven, maar ik wilde er niet aan deelnemen.

Eindelijk was heel Nederland bevrijd, De Rood-Wit-Blauwe vlag met de Oranje wimpel kon ongehinderd in de Nederlandse lucht wapperen. Oosterhout was ingenomen door het Poolse leger en ik voelde mij niet gelukkig mee, omdat mijn ervaringen met de Poolse gevangenen

niet goed waren geweest. Het was een domme conclusie en op dat moment hoogstwaarschijnlijk een onterechte oordeel, maar zo dacht ik er eenmaal over.

Een paar weken later, nadat ik Lisa Zwaans en de familie Maintz in Limburg had bezocht, kreeg ik te horen dat ook Albert van der Heijden de oorlog niet had overleefd. Hij was, na Pater Kerssemakers, de tweede persoon met wie ik had samengewerkt, die zijn leven gegeven had voor de vrijheid van anderen. Jan Huijbregts, die ik nooit had ontmoet, was de informatiebron van Pater Kerssemakers en stierf met hem voor het vuurpeleton. Jos van Amersfoort, die met mij begonnen was en met Pater Kerssemakers was gearresteerd en vele anderen, voor mij onbekenden, hebben voor hun verzetswerk veel geleden in een concentratie-kamp. Zij allen werkten voor de vrijheid van hun land.

Toen realiseerde ik mij hoeveel geluk ik had gehad dat ik aan de beproeving van de concentratie-kampen was ontkomen.